

COMPARTIMENTUL I

INTRODUCERE ÎN PSIHLOGIE

Tema 1. PSIHLOGIA. DELIMITAREA DOMENIULUI. PROBLEME TEORETICO-METODOLOGICE ALE PSIHLOGIEI

1.1. Psihologia ca știință

Psihologia ca știință posedă calități deosebite, care o diferențiază de alte discipline. Ca sistem de cunoștințe demonstrate psihologia nu este cunoscută de prea mulți; în linii generale de cei, care se ocupă de ea în special, soluționând probleme teoretice și practice. În același timp drept sistem de evenimente vitale psihologia este cunoscută fiecărui om. Ea este reprezentată prin senzații proprii, imagini, fenomene ale memoriei, gândirii, vorbirii, voinței, imaginației, motivelor, necesităților, emoțiilor și sentimentelor etc. Fenomenele psihice de bază noi putem să le depistăm nemijlocit la sine și indirect să le observăm la alți oameni.

Dar ce studiază psihologia ca știință? În traducere din limba greacă psihologia a provenit din contopirea a două cuvinte grecești „*psiuhe*” (suflet) și „*logos*” (știință, învățătură), ceea ce înseamnă „*știința despre suflet*”.

Inițial noțiunea de „suflet” era înțeleasă (și azi mai este considerată de către idealști și oamenii religioși) drept o ființă nemuritoare și materială, care există în corpul omului, iar în momentul morții îl părăsește. Se considera că fenomenele psihice sunt proprietățile, manifestările acestui suflet.

Psihologia este o știință foarte veche, care în același timp e și foarte tânără. Pe de o parte, vârsta ei numără cca 2400 ani, iar pe de altă parte, abia în secolul XIX ea se constituie ca știință independentă.

Prima expunere sistematică a fenomenelor psihice a fost efectuată de către savantul grec din antichitate Aristotel în tratatul său „Despre suflet” („De anima”). El a expus psihologia ca domeniu specific (original) de cunoștințe și pentru prima dată a înaintat ideea nedivizării sufletului și corpului viu.

Aristotel a făcut primele referiri consistente asupra psihicului. Sufletul (psihicul) se manifestă în diverse capacități (abilități) spre activitate: hrănitor, simțitor, mișcător (mobil), gânditor; capacitățile superioare apar din cele inferioare și se dezvoltă pe baza lor.

Aristotel este considerat întemeietorul psihologiei. Termenul „psihologie” datează din secolul al XVI-lea (titlul unei cărți a lui M. Marulic, a. 1520) și se pare că era folosit destul de frecvent încă din a. 1560 de către Melancton. Blancard (1693) a apelat la termenul „psihologie” pentru a desemna „acea cunoaștere, care se referă la suflet”.

Cu toate acestea, termenul s-a difuzat într-o concepție modernă începând abia cu secolul al XVIII-lea datorită filosofului german Cristian Von Wolff (1679–1754), pentru a desemna știința sufletului. Acest termen a fost utilizat în cartea sa „*Psychologia Rationalis*”.

Istoria psihologiei drept știință experimentală începe cu a. 1879, când a fost creat primul laborator de psihologie experimentală în lume, la Leipzig, Germania, de către psihologul german Wilhelm Wundt.

Psihologia s-a constituit ca știință independentă desprinsă de filosofie abia în secolul al XIX-lea, odată cu extinderea metodelor experimentale în studiul fenomenelor psihice (Ernst Weber, Gustav Fechner, Hermann Ebbinghaus, Herman L. Helmholtz, Wilhelm Wundt) și a devenit naturalistă și fiziologică. La puțin timp după aceasta, în a. 1885, Behterev V.M. a organizat asemenea laborator experimental în Rusia.

În România psihologia se constituie ca disciplină independentă, cu caracter experimental, la puțin timp după ce începe să se dezvolte ca știință experimentală pe plan mondial.

Pionierii psihologiei experimentale din România (E. Gruber, C. Rădulescu-Motru, F. Ștefănescu-Goangă) își fac ucenicia în primul laborator de psihologie experimentală al lui W. Wundt.

Din păcate, Eduard Gruber, fondatorul primului laborator de psihologie experimentală din România (la Iași, 1893), se stinge din viață în 1896, la numai 35 de ani, regretat, printre mulți alții, și de Dimitrie Anghel și Șt. O. Iosif.

Pentru a deveni științifică, psihologia s-a dezvoltat inițial ca o „știință naturală”, pe modelul biologiei sau fiziologiei, devenind experimentală, apoi și-a lărgit câmpul de activitate spre cele mai variate aplicații, devenind, pe lângă o știință teoretică, și o știință aplicată, chiar o psihotehnică.

După primul război mondial, în pofida condițiilor dificile create ca urmare a acestuia și apoi ale crizei economice prin care a trecut România activitatea științifică este reluată în cele două universități din București și Iași, la care se adaugă noul și puternicul centru universitar de la Cluj. Psihologia românească cunoaște acum un avânt deosebit, datorită dezvoltării celor trei centre de cercetare de pe lângă catedrele de psihologie ale celor trei universități.

La București, C. Rădulescu-Motru înființează Laboratorul de psihologie experimentală (în a. 1906), cu condiții vitrege de dezvoltare, în timpul războiului, o mare parte din aparatura cu care a fost înzestrat fiind distrusă. Imediat după război, C. Rădulescu-Motru intervine în repetate rânduri în scopul obținerii fondurilor necesare pentru refacerea laboratorului; intervențiile sale se soldează cu promisiuni, care nu sunt respectate decât în parte și cu mare întârziere.

Laboratorul nu devine unitate de cercetări științifice originale, decât după a. 1929, când au intrat în serviciul lui oameni ca I.M. Nestor, G. Zapan, G.C. Bontilă, C. Georgiade, C. Zahirnic, care au fost într-adevăr experimenaliști, adică psihologi de laborator, axați predominant pe genul acesta de cercetări.

Cartea lui C. Rădulescu-Motru „Curs de psihologie” (aparută în a. 1923, ediția a II-a, 1929), este după mărturisirea autorului „rezumatul cursului de psihologie” ținut în anii precedenți la Universitatea din București; cartea își propune să fie cu caracter strict științific.

„Cursul de psihologie” duce mai departe, dezvoltă și precizează unele idei din „Problemele psihologiei” (carte aparută în a. 1898), confruntându-le în permanență cu ultimele date ale științei și completându-le cu altele noi, care nu intraseră în preocupările cărții.

În problema metodelor de cercetare necesare pentru constituirea psihologiei ca știință, ce trebuie să descrie, să explice și să prevadă desfășurarea fenomenelor psihice, pledează pentru utilizarea concentrată a mai multor metode: observația internă/externă, metoda experimentală, comparativă, patologică etc. Ideile psihologice promovate în decursul întregii sale activități didactice și științifice, mai ales prin cărțile sale „Probleme de psihologie” (1898), „Curs de psihologie” (1923) și prin multe dintre studiile și articolele de psihologie publicate în revistele pe care le-a înființat – „Studii filozofice” (1897–1919), „Revista de filozofie” (1923–1943); „Revista de psihologie experimentală și practică” (1931); „Analele de psihologie” (1934–1943); „Jurnalul de psihotehnică” (1937–1941) – reprezintă una dintre cele mai importante contribuții la constituirea psihologiei ca știință experimentală în România.

Activitatea lui C. Rădulescu-Motru în domeniul psihologiei a fost precumpănitor pozitivă. El a înțeles importanța cercetărilor experimentale pentru dezvoltarea psihologiei și le-a sprijinit, organizând un *laborator de psihologie* în cadrul catedrei sale și contribuind la pregătirea unora dintre discipolii săi în această direcție. A încurajat și sprijinit aplicarea psihologiei în diverse domenii de activitate.

Aportul lui principal în istoria psihologiei românești constă în *ocuparea și organizarea celei dintâi catedre de psihologie specializată*, în formarea unor psihologi de profesie prin mijloace didactice naționale și asigurarea unor cadre organizatorice, instituționale (laborator, bibliotecă, asociații, reviste etc.) pentru desfășurarea unor activități permanente și profunde.

De numele lui C. Rădulescu-Motru se leagă primele eforturi de a asigura psihologiei condițiile obiective ale trecerii de la speculația filozofică spre știință, de la compilație spre cercetări originale.

Adevăratul întemeietor al psihologiei experimentale din România, deci nu numai precursor ca Gruber și Vaschide, nici ctitor în toată puterea cuvântului, ca Rădulescu-Motru, a fost Fl. Ștefănescu-Goangă (1881–1958), doctor în filozofie tot de la Leipzig cu teza „Cercetări experimentale cu privire la tonalitatea afectivă a culorilor”, susținută în a. 1911 la W. Wundt (unde lucrase cinci ani). Goangă a ocupat apoi catedra Psihologie de la Universitatea din Cluj în a. 1919, pe lângă care a înființat, în a. 1921, un laborator, transformat, în a. 1922, în celebrul „Institut de psihologie experimentală, comparată și aplicată”. Abia de la această dată începe în chip neîndoielnic, o nouă perioadă în psihologia românească, cea experimentalistă.

În a. 1926 încep primele cercetări experimentale, „concepute însă mai mult în sensul unor cercetări de probă, care durează până în preajma anului a. 1927, dată care a precedat primele cercetări largi și intense, primele lucrări apărând după doi ani”. Începând din a. 1928, colaboratorii institutului sunt trimiși pentru specializare în străinătate, pentru studii aprofundate. Sub conducerea lui Ștefănescu-Goangă, în decurs de un deceniu, ca rezultat al neobositei sale activități, apar peste douăzeci de volume în colecția „Studii și cercetări psihologice”.

În unitățile didactice și științifice conduse de el, dar mai ales prin trimiteri sistematice în străinătate, s-au format o serie întreagă de psihologi români: N. Mărgineanu, Al. Roșca, A. Chircev, M. Beniuc, M. Peteanu și alții. Institutul de psihologie din Cluj a avut un periodic propriu, „Revista de Psihologie”, precum și o colecție intitulată „Studii și cercetări psihologice” și alta „Teste, chestionare, fișe”.

Alexander Bain (1818–1903), scoțian de origine și tradiție filosofică, cu puternice interese pentru o psihologie „naturală”, a scris lucrări, două din care au fost recunoscute ca *cea mai elaborată gândire psihologică* a sec. al XIX-lea:

 The Senses and the Intellect (1855).

 The Emotions and the Will (1859).

Prestanța lui Al. Bain în istoria psihologiei este dată și de *fondarea primei reviste de psihologie* „Mind”, în a. 1876 (pe care a și susținut-o financiar până în a. 1892).

Problemele generatoare de divergențe în istoria psihologiei

Evoluția gândirii psihologice poate fi reprezentată ca o permanentă zbatere și pendulare în interiorul unei serii de raporturi dihotomice antagonice, a căror abordare și încercare de rezolvare nu puteau să nu genereze dispute și divergențe.

Divergența apare de îndată ce se optează în mod exclusiv și absolut pentru un termen al raportului sau altul. Iată care au fost (și sunt și în prezent) aceste raporturi, ce au pus și pun la încercare gândirea psihologică:

- 1) raportul derivat din natura psihicului: material-ideal (spiritual, supranatural, divin);
- 2) raporturile derivate din constituirea internă a vieții psihice: parte-întreg, senzorial-logic, cognitiv-dispozițional (afectivitate, motivație), conștient-inconștient;
- 3) raportul dintre planul subiectiv intern și planul obiectiv extern (comportamentul);
- 4) raportul ineism-genetism (psihicul este integral predeterminat – psihicul este integral rezultatul evoluției ontogenetice);
- 5) raportul biologic-cultural (psihicul determinat integral de factorii biologici-psihicul este determinat exclusiv de factorii socioculturali);
- 6) raportul individual (particular)-general, ideografic-nomotetic;
- 7) raportul cantitate-calitate, introspecționism, intuiționism-experimentalism.

Elaborarea unui sistem încheșat, unitar, intern necontradictoriu al științei psihologice reclamă parcurgerea tuturor acestor raporturi și găsirea la fiecare dintre ele a soluției, care să depășească limitele celor anterioare grevate de absolutizare unilaterală.

1.2. Domeniile psihologiei

Psihologia contemporană prezintă în sine un sistem dezvoltat de domenii, care includ o serie de discipline și direcții științifice diverse.

Structura psihologiei ca știință este formată din diverse ramuri atât *fundamentale*, care prezintă în sine direcții de cercetări științifice, dezvoltându-se relativ de sine stătător, cât și *aplicative (speciale)*.

Luând în considerare aceste circumstanțe, cât și faptul că în timpul prezent sistemul științelor psihologice continuă să se dezvolte activ (la fiecare 4–5 ani apare o nouă direcție), va fi mai corect să nu vorbim despre o singură știință – psihologia, dar de un sistem complex de științe psihologice în dezvoltare.

Ramurile fundamentale ale psihologiei au un sens general pentru înțelegerea și lămurirea psihologiei și comportării oamenilor, indiferent de faptul cine sunt ei și cu ce activitate concretă se ocupă. Aceste ramuri sunt menite să ofere cunoștințe, la fel de necesare pentru toți cei, care sunt interesați de psihologie și de comportamentul uman. În puterea unei astfel de universalități aceste cunoștințe uneori se unesc prin termenul de „psihologie generală.”

Aplicative sunt numite acele ramuri ale științei psihologice, realizările cărora sunt utilizate în practică.

Ramurile generale propun și rezolvă probleme, la fel de importante pentru dezvoltarea egală a tuturor direcțiilor psihologice fără excepții, iar cele speciale – evidențiază probleme, care prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea uneia sau câtorva grupe de fenomene.

O să analizăm câteva ramuri fundamentale și applicative (speciale) ale psihologiei.

Psihologia generală (fig. 1) cercetează *individul*, accentuând în el procesele de cunoaștere și personalitatea. Procesele psihice cognitive cuprind senzația, percepția, atenția, memoria, imaginația, gândirea și vorbirea. Cu ajutorul acestor procese omul recepționează și prelucrează informația despre lume, ele participă de asemenea la formarea și reorganizarea cunoștințelor.

Personalitatea conține însușiri, care determină acțiunile și faptele omului. Acestea sunt emoțiile, dispozițiile, aptitudinile, mecanismele (directivele), motivația, temperamentul, caracterul și voința.

Ramurile applicative ale psihologiei (*fig. 2*) sunt strâns legate de teoria și practica de instruire și educație a copiilor, includ psihologia genetică, psihofiziologia, psihologia diferențială, psihologia etativă, psihologia socială, psihologia pedagogică, psihologia medicală, patopsihologia, psihologia juridică, psihodiagnostica și psihoterapia.

Psihologia genetică studiază mecanismele ereditare ale psihicului și comportamentului, dependența lor de genotip.

Psihologia diferențială determină și descrie deosebiri individuale ale oamenilor, predispozițiile lor și procesul de formare.

În *psihologia etativă (vârștelor)* aceste deosebiri sunt prezentate pe vârste. Această ramură a psihologiei studiază de asemenea și schimbările, transformările, care au loc în cadrul trecerii de la o vârstă la alta.

Psihologia genetică, diferențială și etativă, împreună luate, formează baza științifică a înțelegerii legilor de dezvoltare psihică a copilului.

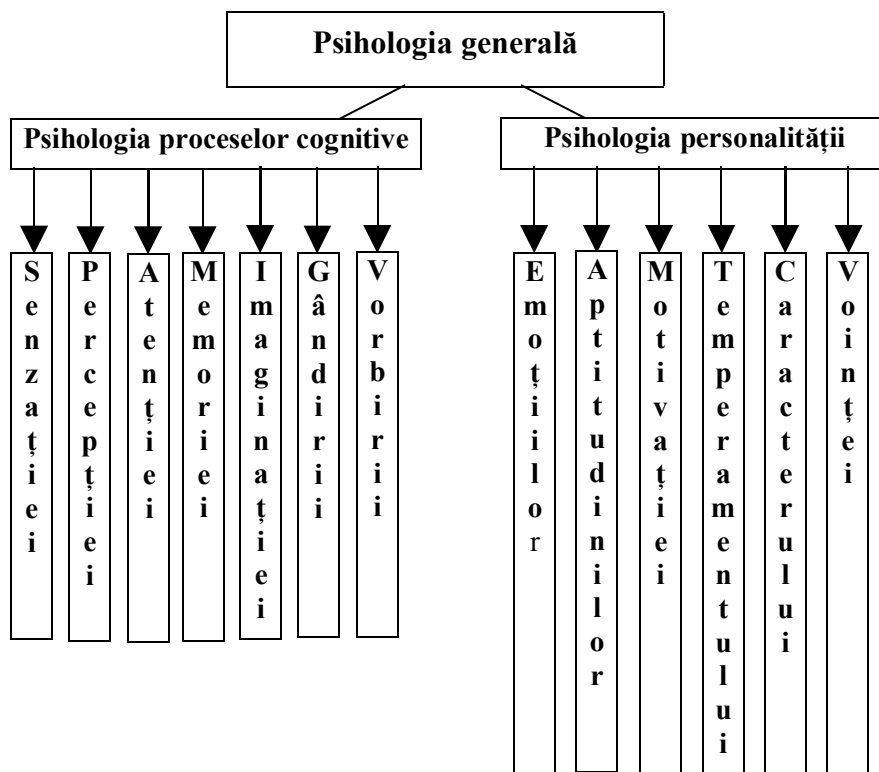

Fig. 1. Structura psihologiei generale.

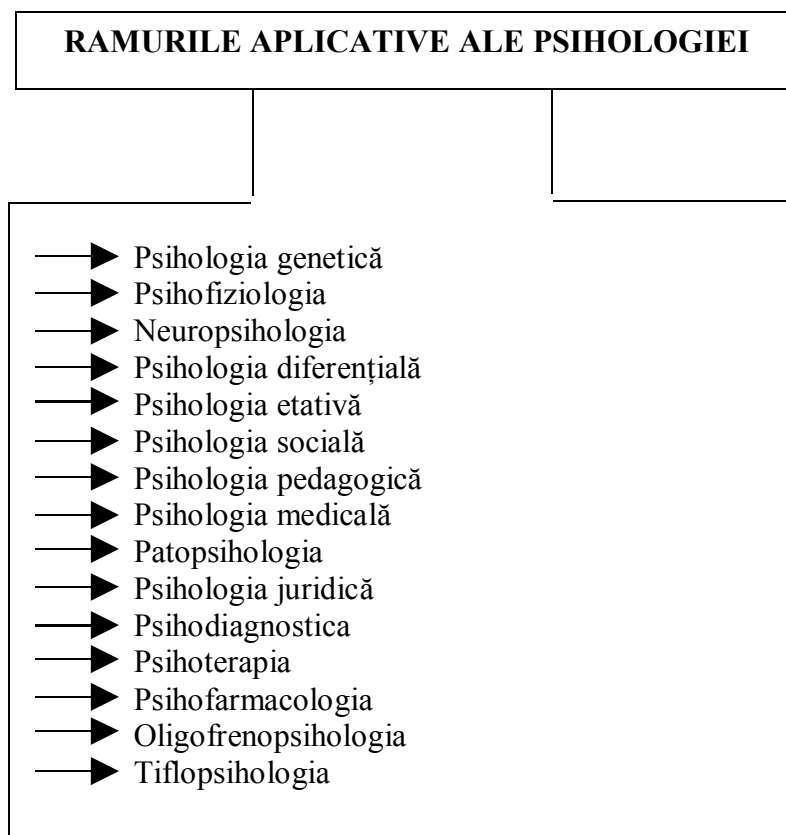

Fig. 2. Ramurile științei psihologice, care au atitudine față de instruire și educație.

Psihologia socială studiază interrelațiile umane, fenomenele, apărute în procesul comunicării și acțiunii reciproce ale oamenilor între ei în diverse grupe, în special în familie, școală, în colectivele de instruire și pedagogice. Asemenea cunoștințe sunt necesare pentru organizarea psihologică corectă a educației.

Psihologia pedagogică unește informația completă, legată de instruire și educație. Aici atenție deosebită se atrage asupra fundamentării și elaborării metodelor de instruire și educație a oamenilor de diferite vârste.

Alte trei ramuri ale psihologiei, cum sunt psihologia medicală, patopsihologia și psihoterapia, au de a face cu devierile de la normă în psihicul și comportamentul omului. Scopul acestor ramuri ale științei psihologice e să lămurească cauzele dereglărilor psihice posibile și să fundamenteze metodele de prevenție și de lecuire a lor.

Psihologia juridică cercetează însușirea de către persoane a normelor de drept și regulilor de comportare; de asemenea este utilă pentru educație.

Psihodiagnostica propune și rezolvă problemele aprecierii psihologice a nivelului de dezvoltare a oamenilor și diferențierea lor.

Studierea științelor psihologice începe cu psihologia generală, fiindcă fără cunoașterea profundă a noțiunilor de bază, lămurite în psihologia generală, va fi imposibil de înțeles acel material, care este oferit de domeniile speciale ale psihologiei.

Diferențierea psihologiei este completată de procesul de integrare reconvențional, în rezultatul căreia are loc îmbinarea psihologiei cu toate științele (prin psihologia inginerescă – cu științele tehnice, prin psihologia pedagogică – cu pedagogia, prin psihologia socială – cu științele sociale etc.)

Conform clasificării academicianului B.M. Kedrov, care a încercat să exprime grafic locul psihologiei în sistemul științelor prin situarea ei în interiorul unui triunghi echilateral. „Psihologia ocupă o poziție centrală nu numai ca produs al tuturor celorlalte științe, ci și ca sursă posibilă de explicare a formării și dezvoltării lor” (Piaget, 1966).

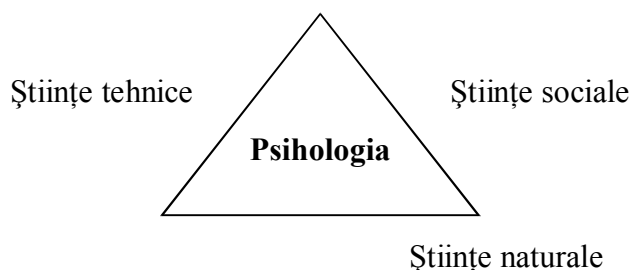

Fig. 3. Clasificarea lui B.M. Kedrov (1961).

Psihologia integrează toate aceste științe și la rândul ei are influență asupra lor devenind **modelul general al cunoștințelor umane**.

1.3. Metodologia cercetării în psihologie

În funcție de natura obiectului de studiu, orice știință elaborează propriile metode de cercetare. Metodele au însă în spatele lor niște norme, puncte de vedere principale, care le guvernează. Astfel putem vorbi de câteva principii ale cercetării psihologice:

Principiul determinismului pornește de la postulatul că toate fenomenele din natură și societate au anumite cauze, se supun necesității, fiind guvernate de legi obiective. Cauzele psihologice sunt multiple, complexe. Ele apar frecvent ca cauze finale.

Datorită complexității cauzalității psihice, cele mai multe legi, ce guvernează viața psihică, au un caracter probabilist (statistic). Deci fenomenele, depinzând de numeroși factori, sunt influențate și de legile probabilității.

Principiul dezvoltării – spre deosebire de lumea anorganică viața presupune o permanentă transformare, o succesiune de procese, prin care se realizează schimburi materiale și informaționale între o viață și natură. Cu atât mai mult se aplică această observație a vieții psihice, care presupune o continuă activitate, o continuă evoluție. Această continuă transformare este în funcție de dezvoltarea biologică (creierul, ca orice organ își are evoluția sa), dar mai ales intervin factorii sociali, influența ambianței sociale. Un rol îl au chiar factorii psihologici: conștiința de sine, idealurile, speranțele influențează activitatea noastră și devenirea propriului psihic. Constatarea aceasta ne obligă să nu uităm „mobilitatea” psihică și să căutăm totdeauna să înțelegem procesul apariției și dezvoltării unui proces psihic.

Principiul organizării sistemice – psihicul formează un sistem hipercomplex. L. von Bertalanffy este autorul teoriei sistemelor, pentru el sistemul fiind „orice ansamblu de elemente aflate într-o interacțiune ordonată (nonîntâmplătoare)”.

Pentru a accentua un aspect esențial am putea defini *sistemul* drept un ansamblu de elemente, a căror interacțiune conduce la apariția unor proprietăți specifice, ce nu le posedă părțile constitutive ale ansamblului. Există sisteme: *închise* (au relații energetice) și *deschise*, care caracterizează ființele vii (schimburi de energie, de substanță și informație).

Psihicul este un sistem deschis, în cazul său aspectul informațional fiind cel hotărâtor. Totodată, este și un sistem dinamic, în continuă transformare.

Psihicul formează și un sistem hipercomplex, având un mare număr de elemente, fiecare dintre ele fiind la rândul lor sisteme (perceptive, conceptuale etc.).

O altă caracteristică importantă a sistemului psihic este faptul de a fi un ansamblu autoreglabil. Principiul sistematizării ne obligă să nu uităm dependența multiplă a oricărui proces de alte subsisteme și de sistemul cel mai cuprinzător – persoana, eul ei.

Cuvântul „metodă” vine de la grecescul „*methodos*”, care înseamnă „cale, drum spre ceva”.

După A. Lalonde, metoda este „un program reglând dinainte o succesiune de operații și semnalând anumite greșeli de evitat în vederea atingerii unui rezultat determinat”.

Ca program, metoda este un sistem, o structură de noțiuni și judecăți vizând o activitate. Metoda are deci o existență rațională și nu presupune neapărat acțiuni practice. Totuși ea diferă de teorie prin faptul că are un caracter normativ, formulând unele indicații, reguli, dar metoda e strâns legată de teorie. O teorie coerentă conduce la o metodă precisă.

Există divergențe în legătură cu numărul de metode utilizabile în psihologie. După unii, există doar două metode fundamentale: observația și experimentul. Alții, dimpotrivă, enumeră 11 metode (G. Allport, 1981), din care mai multe sunt similare. De aceea vom adopta o poziție de compromis, descriind 6 metode: observația, experimentul, convorbirea, chestionarea, metoda biografică și testele.

Mai există și asemenea metode, cum ar fi: studierea produselor activității, metoda genetică și comparativă; metode statistice în psihologie etc.

Vom trece la analiza lor succesivă.

Metoda observației

Observația ca metodă constă în *urmărirea atentă și sistematică a unor reacții psihice cu scopul de a sesiza aspectele lor esențiale*.

În psihologie există două tipuri de observații, pe baza cărora:

- urmărim reacțiile psihice exterioare ale unei persoane (observația externă);
- urmărim propriile noastre procese psihice (observația internă sau autoobservarea).

Introspecția (autoobservarea) este tocmai această observare atentă a propriilor noastre trăiri, insesizabile din exterior, ea are la bază o proprietate unică și caracteristică omului: dedublarea – însușirea de a trăi o stare și de a fi conștient de ea, în același timp.

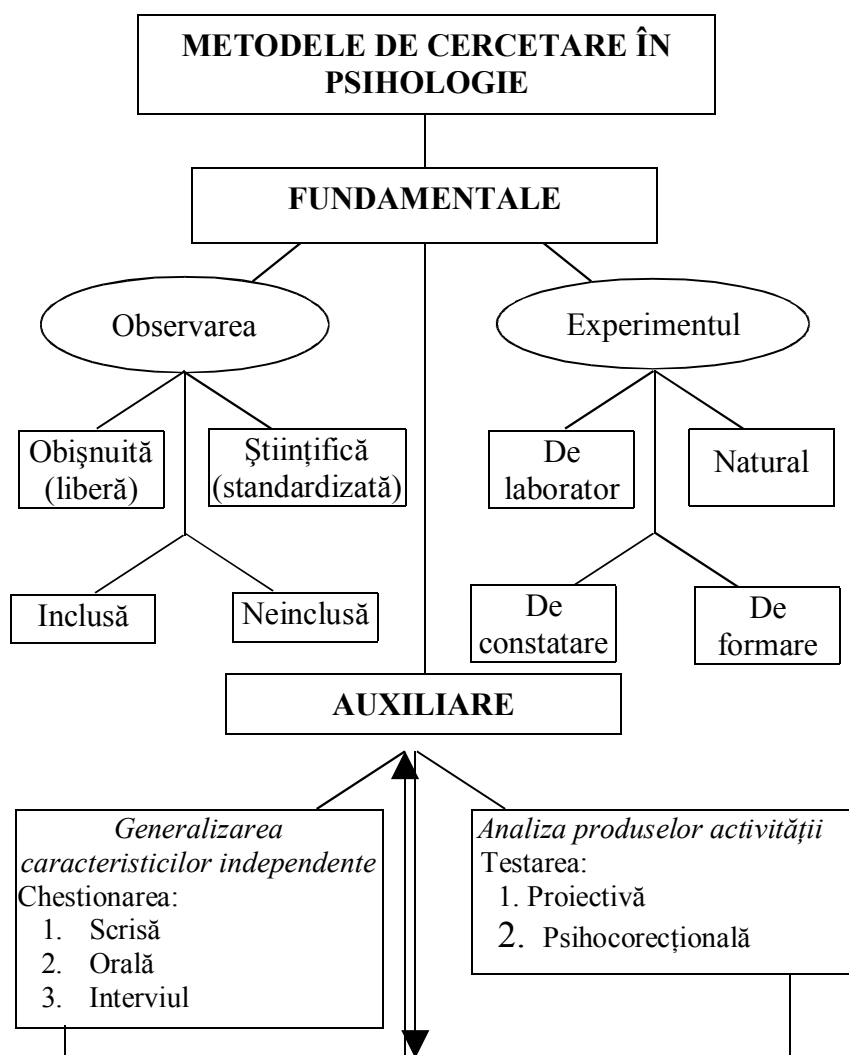

Fig. 4. Metodele de cercetare în psihologie.

Introspecția a fost și este mult utilizată de filosofi. Veacuri de-a rândul ea a constituit principala sursă de considerații psihologice. Sec. XX a început însă printr-o virulentă critică adusă acestei metode.

Cu toate deficiențele reale, practic nu s-a putut renunța niciodată la această metodă, deoarece e aproape imposibilă cunoașterea motivelor adevărate, a atitudinilor, a viselor, a aspirațiilor cuiva fără a recurge la datele introspective.

Când urmărim manifestările exterioare ale altor persoane, vorbim de *extrospecție*, de observarea externă. Suntem atenți la faptele, replicile, expresiile lor. Prezența unei persoane, care observă, poate schimba fundamental conduita celorlalți. Aproape nimeni nu se poartă la fel când se știe singur, ca atunci când este urmărit de alții.

Toate aceste aspecte fac evidentă necesitatea respectării anumitor condiții pentru ca să fim siguri de obținerea unor informații obiective, de valoare științifică.

Cerințele față de observare:

– să clarificăm din capul locului ce urmărim să constatăm, ce aspecte ale comportării, în ce situații și în care moment. În felul acesta evităm să scăpăm din vedere fapte, reacții importante pentru ipoteza pe care ne-o schițăm în legătură cu persoana observată ori cu fenomenul avut în vedere.

– să ne asigurăm de posibilitatea unor numeroase observații, pentru a putea deosebi ceea ce este esențial, caracteristic de ceea ce este secundar. În acest sens, este important nu numai numărul de fapte, ci și varietatea lor, varietatea condițiilor în care observăm.

– pentru a putea interpreta corect, se cere să notăm cât mai exact observațiile noastre, însă astfel încât să se distingă net-faptele de eventualele interpretări (necesare, însă posibil să fie modificate).

– e bine ca persoana observată să nu-și dea seama de această situație pentru a reacționa în mod firesc. Putem realiza acest lucru dacă facem parte dintr-un grup în care se află subiectul, ce ne preocupă și-l vom urmări prin scurte priviri în momentele favorabile (observarea inclusă, descrisă de psihologul Olșanski).

Pentru efectuarea observației vom folosi diverse aparate tehnice de înregistrare a datelor: cameră video, casetofon, săli speciale pentru observații, etc.

La interpretarea observațiilor ținem cont de context, de situație, cât și de atitudinile, expresiile subiecților. Pentru clarificarea datelor nesigure ne poate ajuta mult o convorbire cu persoanele studiate, convorbirea constituind ea însăși o metodă de cercetare psihologică.

Variantele observației:

- externă (extospecția);
- internă (introspecția);
- liberă;
- standardizată;
- inclusă;
- laterală.

Experimentul

Este considerat cea mai importantă metodă de cercetare, având posibilitatea de a furniza date precise și obiective.

Prin experiment înțelegem *provocarea deliberată a unui fenomen psihic, în condiții bine determinate, cu scopul de a găsi sau a verifica o ipoteză (studierea fenomenului)*. Aceasta este deosebirea esențială a experimentului față de observație, respectiv, autoobservație. Valoarea experimentului derivă din faptul că modificăm una din condiții și urmărim ce transformări rezultă; mărimea acestora ne indică ponderea factorului influențat în producerea efectului.

În experiment există două categorii (de bază) de variabile:

- independente (asupra lor acționează numai experimentatorul);
- dependente (cele ce depind de variabilele independente).

Numărul variabilelor ce pot fi luate în considerare este foarte mare: există diverși factori ai mediului natural, mediul social (diferite persoane), apoi variabile subiective. După scopul urmărit, experimentatorul modifică unele din ele, altele rămânând constante, ceea ce îi permite să inducă o serie de concluzii.

În conceperea și desfășurarea unui experiment distingem mai multe etape:

– *observarea inițială*, în care urmărim modul de manifestare a unui fenomen psihic și evidențiem o problemă, ce se cere soluționată;

– imaginăm o presupunere, o *ipoteză* vizând soluționarea problemei degajate; totodată, concepem și modul de verificare a ipotezei (descriem un *montaj experimental*);

– urmează *desfășurarea efectivă a experimentului*, în care observăm și înregistrăm rezultatele;

– ultima etapă constă în *organizarea și prelucrarea statistică a datelor* (experimentul psihologic se efectuează de obicei cu mai multe persoane), ce ne permit să facem anumite concluzii, generalizându-le în funcție de structura și amploarea populației. Deseori concluziile ne conduc la schimbarea ipotezei și conceperea unui alt experiment. Reușita experimentului depinde esențial de valoarea ipotezei și ingeniozitatea montajului experimental; aceasta implică uneori utilizarea mai multor grupe de subiecți, pentru a putea disocia o anumită variabilă

(A. Cosmovici, 1980). În același timp, e foarte importantă calitatea observațiilor. În experiment există două observații: cea inițială și cea finală (efectuată în timpul desfășurării experimentului). Comparația dintre ele ne permite să tragem anumite concluzii. Cl. Bernard definea experimentul ca fiind „o observație provocată”. Precizarea unor înregistrări a pus problema măsurării în psihologie, fiindcă o manifestare psihică nu e numai prezentă sau absentă, ci poate fi mai mult sau mai puțin intensă.

Se pot descrie 3 tipuri de experimente psihologice:

- **Experimentul de laborator** este realizat într-o încăpere amenajată, utilizându-se diferite aparate sau materiale. Avem avantajul posibilității de a elimina tot felul de factori perturbatori, însă subiectul se află în condiții artificiale și în fața unor sarcini neobișnuite, încât e greu să putem extinde rezultatele obținute și asupra comportamentului în condițiile vieții obișnuite.

Experimentul de laborator a fost introdus ca metodă specifică de cercetare în psihologie de către W. Wundt în a. 1879. Din timpul lui Wundt până în prezent experimentul de laborator a cunoscut o evoluție spectaculoasă, atât sub aspectul sferei de extensie, cât și sub cel al structurii interne și al suportului tehnic. Modelele experimentale au cunoscut o continuă diversificare și perfecționare. Experimentul de laborator este integral controlat de cercetător.

- **Experimentul în condiții standardizate** e cel, care se desfășoară într-o ambianță obișnuită (un birou, o sală de clasă), dar subiectul e supus totuși unor probe cu care nu e familiarizat, premisele acestora sunt strict standardizate – aceleași pentru toți subiecții.
- **Experimentul natural sau de teren** se organizează după aceleași criterii și rigori ca și cel de laborator, dar se efectuează în cadrul natural de activitate al subiectului. A fost introdus pentru prima dată în cercetarea curentă de psihologul rus Lazurski, la înc. sec. XX. El constă în a urmări o persoană sau un grup de persoane în condițiile vieții sale obișnuite, în care a survenit o modificare.

De exemplu: un profesor s-a hotărât să utilizeze săptămânal filme didactice, câte ½ de oră. Psihologul poate examina efectele unor asemenea modificări.

Multă vreme școala a fost principalul cadru de aplicare a experimentului natural. În ultimele decenii, sfera experimentului natural s-a extins și asupra activităților profesionale (reorientarea și reprofilarea profesională), în studiul comportamentului organizațional, în psihoterapia comportamentală, etc.

Metoda experimentală este foarte valoroasă.

Experimentul psihologic întâmpină multiple obstacole. Dar cu perseverență și ingeniozitate se pot obține rezultate importante (Jean Piaget).

Este foarte important să îmbinăm experimentul cu alte metode (observarea, convorbirea, metoda biografică, testele proiective).

Metoda convorbirii

Pentru ca o convorbire să se ridice la rangul de metodă științifică ea trebuie să fie *premeditată* în vederea obținerii unor date cu privire la o persoană. Premeditată în sensul de a fi pregătită, gândită dinainte cu scopul îndeplinirii unor condiții, care să garanteze obținerea unor date valabile, importante pentru cercetarea ce o întreprindem.

Adesea pentru obținerea unor informații despre aspectele personalității, care nu pot fi nici nemijlocit observate, nici provocate experimental și nici obiectivate în produsele activității, recurgem la *interogarea* directă a subiectului, prin metoda interviului sau a convorbirii. Obiectul acestei metode îl poate constitui decelarea anumitor trăsături atitudinal-caracteriale globale de personalitate, sau traiectoria școlară, traiectoria și statutul profesional, viața de familie, comportamentul relațional, dimensiunea proiectivă – dorințe, așteptări, aspirații, idealuri etc.

Metoda poate fi aplicată în formă *liberă* (spontană), începând cu 2–3 întrebări introductive stabilite dinainte, apoi întrebările urmând a fi găsite și formulate pe loc, în funcție de răspunsurile și atitudinea subiectului. Forma liberă pare mai naturală, subiectul considerându-se

angajat într-o discuție amicală. Aceasta îl va determina să se cenzureze mai puțin și să dea răspunsuri mai sincere, mai puțin căutate și simulate. Dar pentru a fi aplicată cu naturalețea și dezinvoltura necesare și, în același timp, cu rigoarea corespunzătoare, forma liberă reclamă din partea psihologului o deosebită abilitate și o bogată experiență în domeniu. Orice crispă, orice stângăcie în ținută și în formularea întrebărilor devin stimuli inhibitori sau perturbatori, care fie că blochează tendința de destăinuire a subiectului, fie că-l obligă la răspunsuri formale, artificiale.

Cea de a doua formă a acestei metode este structurată (*convorbirea standardizată*). Cercetătorul își alcătuieste dinainte o schemă a interviului, în care menționează problema sau scopul de atins și formulează principalele întrebări, prin care urmărește obținerea unei informații suficiente, veridice și relevante (nu este permis să modificăm întrebările în timpul conversației).

O mare importanță pentru asigurarea sincerității răspunsurilor subiectului are modul de înregistrare a informației, pe care-l folosește psihologul. Recomandabil ar fi ca acesta să fie maxim discret, subiectul netrebuind să știe sau să vadă că ceea ce spune el este înregistrat. Convorbirile standardizate sunt utilizate dacă vrem să interogăm un mare număr de persoane, de obicei în cadrul unei anchete. Ele sunt preferate de sociologi.

Convorbirea cu o persoană este cea mai directă cale pentru a afla detalii referitoare la motive, aspirații, trăiri afective, interese. Este contraindicat ca psihologul să facă aprecieri și judecăți de valoare – de tipul „este greșit”, „este adevărat”, „foarte rău”, „este inadmisibil” etc. pe marginea răspunsurilor date de subiect.

Metoda convorbirii se consideră una din cele mai dificile, deoarece este nevoie de o colaborare din partea subiecților: nu e simplu să convingi o persoană, de obicei necunoscută, să colaboreze cu sinceritate în sondarea ființei sale. Există unele persoane cărora le place să-și povestească viața, necazurile, altele sunt însă foarte rezervate. Este necesar ca psihologul să le câștige încrederea; să-și dea seama că nu există nici un risc, fiind vorba de o cercetare în cadrul căreia ele vor fi subiecți anonimi. Uneori le putem trezi dorința de a contribui la succesul unei investigații științifice. Intervine tactul cercetătorului de a se face plăcut, de a inspira încredere; de el depinde în mare măsură succesul convorbirii.

Chestionarea

Convorbirea necesită mult timp. De aceea, când vrem să cuprindem o populație mai largă, se recurge la chestionare, acestea fiind de fapt convorbiri purtate în scris.

Mai exact, am putea defini un chestionar ca fiind un *sistem de întrebări elaborat în așa fel încât să obținem date cât mai exacte cu privire la o persoană sau un grup social*.

Există chestionare cu *răspuns deschis*, când subiectul are libertatea de a răspunde cum crede el de cuviință, și altele cu *răspuns închis*, în care i se dau mai multe răspunsuri posibile din care el alege pe cel considerat convenabil. Acest din urmă tip de chestionar are avantajul că se completează ușor de către subiect și poate fi „cuantificat” (prin acordarea de puncte se pot stabili diferențe cantitative între persoanele, care completează chestionarul). Însă are și dezavantajul că poate sugera răspunsuri la care subiectul nu s-ar fi gândit.

Asemenea convorbirii, chestionarul întâmpină două categorii de dificultăți: cele ce decurg din particularitățile introspecției și aceea de a câștiga încrederea subiectului pentru a răspunde în mod sincer și cu seriozitate. Acest din urmă dezavantaj este sporit la chestionar, întrucât, neavând un contact direct cu subiectul în timpul răspunsului, n-avem nici un fel de indiciu pentru a putea aprecia sinceritatea și angajarea sa efectivă. De aceea, prima și cea mai importantă condiție a unui chestionar este de a fi alcătuit în așa fel încât *să combată tendința de fațadă*, ceea ce nu este deloc facil. Unul dintre mijloace este acela de a evita întrebările directe; se prezintă o afirmație și se cere să se aprecieze dacă e corectă sau nu. Ca și la convorbire, va trebui să evităm sugestionarea persoanei.

Elaborarea unui chestionar se dovedește a fi un lucru complicat, cerând calificare și experiență.

Metoda biografică

Metoda biografică este denumită și *anamneză* după termenul folosit în medicină, unde ea desemnează reconstituirea istoricului unei maladii. În psihologie, metoda biografică implică o *analiză a datelor privind trecutul unei persoane și a modului ei actual de existență*. Acest studiu al trecutului e foarte important, fiindcă în primii ani ai vieții, îndeosebi în familie, se pun bazele caracterului, ale personalității.

Metoda biografică este destinată studiului personalității globale. Prin ea cercetătorul își propune să înțeleagă și să explice tabloul actual al organizării psihocomportamentale în funcție de istoria anterioară a individului. Analiza biografică devine absolut necesară și indispensabilă în cercetarea psihologică, în care orice reacție concretă trebuie interpretată și prin raportarea la personalitate în integritate.

Ca recomandare generală se poate formula exigența de orientare selectivă, urmărind evidențierea și înregistrarea nu a tuturor întâmplărilor, pe care le-a traversat individul, ci numai a celor semnificative, care prin conținutul și impactul avut au marcat structural cursul devenirii ulterioare a profilului de personalitate.

Informația primară în cadrul metodei biografice se poate recolta pe două căi: *una indirectă și alta directă*.

Calea indirectă constă în studiul documentelor (fișe școlare, fișe profesionale, caracterizări, recomandări, jurnale, date de familie etc.) și în discuții cu persoane cu care subiectul studiat se află în relații semnificative – rude, prieteni, colegi, șefi, etc.

Calea directă constă în obținerea datelor, care ne interesează de la însuși subiectul studiat, în cadrul unor convorbiri sau interviuri speciale. Calitatea și relevanța informației vor depinde atât de structura de personalitate a subiectului, cât și de capacitatea psihologului.

În cazul investigației biografice putem diferenția două aspecte fundamentale: culegerea datelor și interpretarea lor (aspect esențial și cel mai dificil al metodei biografice).

Psihologul german H. Thomae a elaborat un model de analiză a materialului biografic, el evidențiind posibilitatea utilizării a 29 de categorii, prin care putem privi trecutul persoanei, acestea au fost împărțite în patru grupe:

- *categorii formale* (monotonie – schimbare; armonie – agitație);
- *categorii cognitive* (închis – deschis; prietenie – dușmănie);
- *categorii existențiale* (probleme de motivație personală – probleme de creație);
- *categorii instrumentale* (proces de adaptare – mecanisme de apărare).

Întrucât se adresează personalității ca integritate, metoda biografică nu poate avea o schemă de tip algoritmic, ci numai una euristică, flexibilă, care să permită schimbarea unghiului de abordare, a seriei întrebărilor, a atitudinii. De aceea, eficiența ei va depinde, în primul rând, de experiența și priceperea psihologului.

Metoda testelor

Testul este o *probă standardizată, vizând determinarea cât mai exactă a gradului de dezvoltare a unei însușiri psihice sau fizice*. Am adăugat și însușirile fizice, deoarece medicii sau antrenorii sportivi utilizează și ei teste, vizând determinarea performanțelor de care sunt capabile unele persoane.

Standardizarea constă în obligația de a aplica exact aceeași probă, în exact aceleași condiții psihologice, utilizând un consemn identic pentru toți subiecții.

Această metodă își are originea în încercările antropologului englez Francis Galton, de la sfârșitul secolului trecut, de a înregistra și a măsura cu ajutorul unor probe anumite capacități intelectuale, pe care el le socotea predeterminate (înnăscute).

Termenul *test* a fost introdus de J. McKeen Cattell în a. 1890. Elaborarea metodei propriu-zise, în varianta sa modernă, se datorește însă psihologului francez Alfred Binet (1857–1911). Mai târziu, centrul mondial al testologiei devine SUA, acolo au preluat și dezvoltat cercetările realizate până atunci.

Putem deosebi *patru tipuri de teste*:

- teste de inteligență și dezvoltare intelectuală;
- teste de aptitudini și capacități;
- teste de personalitate (referindu-se la trăsături de caracter și temperamentale);
- teste de cunoștințe (utilizate de obicei în învățământ).

Structura probelor este extrem de variată: uneori se utilizează aparate, altele diverse materiale (cuburi, planșe, fotografii etc.); în unele cazuri se recurge doar la creion și hârtie, ca la orice probă de control.

Printre testele de personalitate cele mai răspândite sunt testele proiective, denumite astfel fiindcă au la bază în special fenomenul de proiecție (ne identificăm cu o persoană și tindem să proiectăm asupra ei felul nostru de a fi: așa cum facem la un spectacol când ne identificăm cu un personaj anumit).

Metoda testelor a cunoscut o continuă extindere și diversificare, fiind astfel folosită în toate ramurile psihologiei aplicate. Perfecționarea ei a mers în două direcții intercorelate:

1. Elaborarea unor probe noi, mai eficiente și mai adecvate scopului urmărit, ajungându-se în prezent la peste 10.000 de teste;
2. Perfecționarea procedeelelor statistico-matematice de etalonare și validare.

Principalele caracteristici ale unui test sunt:

- α) validitatea;
- β) fidelitatea;
- γ) etalonarea;
- δ) standardizarea.

În clasificarea testelor se recurge la mai multe criterii:

- *După obiectul testării* delimităm două categorii mari de teste: *de performanță*, cu răspunsuri cuantificabile și a căror clasificare este univocă și *teste nonparametrice* (dispoziționale), cu răspunsuri, care reclamă o interpretare calitativă și după care subiecții nu pot fi categorisiți în buni și slabi, superiori și inferiori (ele permit o identificare individualizatoare sau tipologică).

Testele de performanță se divizează în:

- teste de cunoștințe;
- teste de nivel (de dezvoltare);
- teste de inteligență;
- teste de aptitudini (tehnice, matematice, artistice, etc.).

La rândul lor *testele nonparametrice* se împart în:

- teste de comportament;
- teste de personalitate.
- *După modul de aplicare*, se delimitează teste individuale și teste colective.
- *După modul de codificare a sarcinilor (itemilor)* se disting testele verbale și testele nonverbale.
- *După modul de dozare a timpului de aplicare* diferențiem: teste cu timp impus și teste cu timp liber.

O importanță semnificativă o are așa-numitul *interview post test*, care permite o interpretare mai corectă și individualizată a datelor finale, ceea ce sporește semnificativ veridicitatea judecăților diagnostic-prognostice.

Tema 2. PSIHICUL CA OBIECT DE CERCETARE AL PSIHOLOGIEI. NATURA PSIHICULUI UMAN

2.1. Psihicul ca obiect de cercetare al psihologiei

Problema obiectului de cercetare este esențială pentru orice știință. Atâta vreme cât ea nu-și delimitează un domeniu, un aspect distinct din realitate, atâta vreme cât nu-l convertește în

obiect al reflexiilor și investigațiilor empirice nu se poate considera că a ajuns la stadiul de știință. Însă asemenea demersuri nu sunt deloc simple și ușoare, ci extrem de complexe și dificile, cu atât mai mult atunci când este vorba despre psihologie. Iată de ce a răspunde la oricare altă întrebare înainte de cea referitoare la obiectul psihologiei ar fi un nonsens.

Psihologia în căutarea propriului ei obiect

Am dori să începem discuția referitoare la obiectul psihologiei prin relatarea unui fapt, care are, în opinia noastră, multiple semnificații. Între 18 și 20 septembrie 1985, Asociația de psihologie de limbă franceză a organizat la Lisabona un simpozion pe tema: „*Comportament, cogniție, conștiință*”. Cu acest prilej, un reputat psiholog francez, Paul Fraisse, a prezentat o comunicare științifică incitant intitulată: „*Psihologia în căutarea propriului ei obiect?*” (a se reține semnul de întrebare). La prima vedere, formularea lui Fraisse suscită o nedumerire. Cum, ne putem întreba, nici până astăzi psihologia n-a fost capabilă să-și delimiteze propriul ei obiect de cercetare? Încă se mai află în căutarea acestuia? Mai ciudat este însă un alt fapt. După doi ani, în a. 1987, lucrările simpozionului au fost publicate. Cartea apărută poartă titlul „*Comportament, cogniție, conștiință*” și subtitlul „*Psihologia în căutarea propriului ei obiect*” (fără semn de întrebare).

Așadar, incertitudinea lui Fraisse s-a transformat într-o certitudine la sfârșitul simpozionului. La întrebarea, dacă psihologia se află în căutarea obiectului ei de cercetare se răspunde afirmativ: da, psihologia se află în căutarea propriului ei obiect de investigare.

După părerea noastră, concluzia este parțial fondată. Nu faptul că psihologia nu are încă un obiect propriu de cercetare ar trebui să ne îngrijoreze, ci acela că *are prea multe*.

Să ne reamintim de cele 11 „psihologii” enumerate și analizate de Murchinson în 1925 și 1930; de celebra formulare a lui Spearman 8 „sinistră pluralitate”) vizavi de multitudinea psihologilor, de îndemnul lui Erich Stern de a răspunde la întrebarea: „Care psihologie?” atunci când abordăm un asemenea subiect, întrucât nu există o singură psihologie, ci mai multe. Mergând mai departe, credem că nici existența prea multor obiecte de cercetare n-ar trebui să ne decepționeze, ci faptul că nu există încă un obiect unitar de cercetare a psihologiei.

Aceasta ar fi adevărata cauză, care ne-ar permite să fim de acord cu subtitlul lucrării coordonate de Miguel Seguan. Se află psihologia în căutarea propriului ei obiect de cercetare? Da, însă a unui obiect unitar.

Ajunși aici, o nouă întrebare se prefigurează: de ce a fost și este, poate, dificilă elaborarea unui obiect unitar al psihologiei? Din cauza incompetenței psihologilor? Fără îndoială că nu! Atunci, ce anume a îngreuiat sau chiar a împiedicat consensul psihologilor în ceea ce privește obiectul de cercetare al disciplinei lor?

Factorii, care au condus la elaborarea întârziată a obiectului unitar al psihologiei:

- Unul dintre aceștia, poate cel mai important, este de *ordin ontologic și se referă la complexitatea existențială a psihicului* în linii generale, a fenomenelor, proceselor, însușirilor, stărilor psihice în particular, investigate de psihologie.
- A doua categorie de factori sunt de *ordin gnoseologic, fiind legată de avatarurile (transformările neprevăzute) reflecțiilor teoretice și ale investițiilor empirice*. Printre aceștia, mai importanți sunt cei de mai jos.
- *Existența unor teorii, concepții, școli și orientări psihologice, care prezintă contracții externe*.

Dacă spre sfârșitul sec. al XIX-lea psihologia a început să-și afirme treptat statutul său de știință, delimitându-și problemele și stabilindu-și metodele de cercetare, la începutul sec. XX și apoi în decursul lui și-a elaborat și încheșat marile construcții teoretice, și-a rafinat metodele de investigație. Asociaționismul, behaviorismul, gestaltismul, psihanaliza, psihologia umanistă sunt marile curente și orientări, care au marcat întreaga istorie a psihologiei, fiecare dintre ele propunând diverse modele explicative asupra vieții psihice.

Dacă la acestea adăugăm și diferitele lor subdiviziuni (reflexologia, psihologia conținutului, psihologia actului, psihologia înțelesului sau a explicării etc.), vom înțelege și mai bine dificultatea reală pe care o ridică în fața delimitării obiectului psihologiei.

- *Existența unor teorii, concepții, școli și orientări psihologice, care prezintă contradicții interne.*

Aproape fiecare orientare, dar cu precădere behaviorismul și psihanaliza, și-au dezvoltat, cu timpul, forme noi, care încearcă să depășească limitele variantelor inițiale. La ora actuală există nu numai behaviorism, ci și nebehaviorism, nu numai freudism, ci și neofreudism.

Linia behavioristă inaugurată de Watson a fost treptat înlocuită cu cea propusă de E.C. Tolman (1886–1959), Heinz Hartman (1894–1970) și mulți alții și a fost renovată de Karen Horney (1885–1952) și Erich Fromm (1900–1980).

Noile variante de behaviorism și freudism, deși nu renunță la postulatele inițiale, aduc modificări atât de importante, încât fac de nerecunoscut vechile orientări.

- *Închiderea în ele însele a școlilor și orientărilor psihologice, hegemonismul (supremația sau dominația) lor.*

Deși toate sunt parțiale, limitate, fiecare dintre ele se pretinde a fi generală totalitară; deși realitatea pe care o studiază este atât de complexă și diversă, ele o reduc la un singur model explicativ, îngustând astfel enorm de mult obiectul de studiu al psihologiei (vezi *tab. 1*).

Tabelul 1

Sinteza perspectivelor de abordare a obiectului psihologiei

<i>Perspectivă de analiză</i>	Viața psihică interioară	Comportamentul	Conduita / activitatea	Omul concret
	Introspecționismul, psihanaliza	Behaviorismul	Psihologia conduitei	Psihologia umanistă
Debut	– Europa (Germania, Leipzig-Wundt, 1879) – Europa (Austria, Viena – Freud, 1900–1904)	SUA (Watson – 1913)	Europa (Franța, Janet – 1912–1918; 1931–1932)	SUA Maslow – 1954, Rogers – 1951
Obiect	– Stări mintale conștiente – Inconștientul și sexualitatea	– Relația directă S-R – Comportamentele viscerele, motorii, laringeale	– Conduitele inferioare și superioare ale omului	– Sinele individual și unic al omului – Alegerea, creativitatea, valorizarea, autoactualizarea
Metodologii, metode	– Subiective – Metoda introspecției – Metoda psihanalitică	– Obiective (principiul holismului metodologic – Observația externă – Experimentul	– Obiective și subiective – Observația, Experimentul, Metoda clinică, Psihanalitică, Microsocio-logică	– Interpretative – (principiul individualismului metodologic) – Obiective, subiecte, proiective
Finalitate	– Descriptivă, explicativă – Terapeutică	– Descoperirea și formularea legilor cauzale – Ameliorarea și dirijarea comportamentului	– Descriptivă – Explicativă – Interpretativă, – Ameliorativă – Terapeutică	– Dezvoltarea și maturizarea personală – Cultura relațiilor interpersonale – Schimbarea societății
Dezvoltări ulterioare	– Introspecția experimentală (Binet, Școala de la Wurzburg)	– Neo-behaviorismul (Tolman)	– Psihologia acționează (Wallon, Piaget, Vâgotski, Leontiev, Rubinstein)	– Psihologia transpersonală (Vaughan, Walsh)

Termenul, ca atare, de *psihologie* a fost introdus de învățatul german Rodolphe Goglenius în sec. XVI.

Mulți cercetători au demonstrat că una dintre posibilele definiții ale psihologiei este cea *etimologică*. Pornind de la termenul de „psihologie” (l. greacă „*psyche*” – suflet, „*logos*” – știință) ajungem cu ușurință la definirea psihologiei ca „*știință a psihicului*.” Imediat apare însă întrebarea: Dar ce este psihicul? Și mai ales: care este natura psihicului?

Înainte de a formula un răspuns argumentat la întrebarea „ Ce este psihicul?”, oamenii simpli, dar și savanții, gânditorii sau cercetătorii au sesizat, au intuit și au înțeles complexitatea și multilateralitatea acestui fenomen.

Încă de foarte timpuriu, s-a conștientizat polivalența extraordinară a psihicului, în general, și a celui uman în special, poziția excepțională, statutul de excepție al fenomenelor psihice și al corelatelor lor comportamentale în rândul celorlalte fenomene existente în univers.

La ora actuală se consideră chiar că în universul cunoscut nu există fenomene mai complexe decât cele psihice.

Mărturie în acest sens stau concepțiile contradictorii, care au fost elaborate asupra psihicului, disputele aprige, care au avut loc între religie, mitologie, filosofie și știință referitoare la specificul fenomenelor psihice.

Încă din timpurile străvechi omul a observat că există fenomene materiale – natura înconjurătoare, oamenii, diferite obiecte – și ideale – cum sunt imaginile, gândurile, retrăirile – fenomene ascunse, mai misterioase.

Nefiind în stare să-și explice aceste fenomene enigmatice, neînțelese, să dezvăluie natura și cauzele provenirii lor, oamenii au început să creadă că ele există independent de lumea reală ce-i înconjoară.

Astfel au apărut reprezentările despre trup și suflet, despre materie și psihic ca elemente independente și contrarii, așa au apărut două direcții principale contrarii în înțelegerea psihicului: cea materialistă și cea idealistă.

Esența concepției idealiste a fenomenelor psihice constă în faptul că psihicul este privit ca ceva primar, care există independent de materie.

Esența concepției materialiste despre psihic este exprimată în următoarele 3 principii:

1. Psihicul este conceput ca un fenomen secundar, care provine din materie, iar materia – ca fenomen primar, ca substratul, baza psihicului.
2. Psihicul se înțelege ca o însușire a materiei organizate într-un mod specific – a creierului.
3. Psihicul apare ca însușirea creierului de a reflecta lumea materială înconjurătoare.

Psihicul este însușirea materiei special superior organizate (MSSO), cu ajutorul căreia are loc reflectarea subiectivă și obiectivă a realității înconjurătoare.

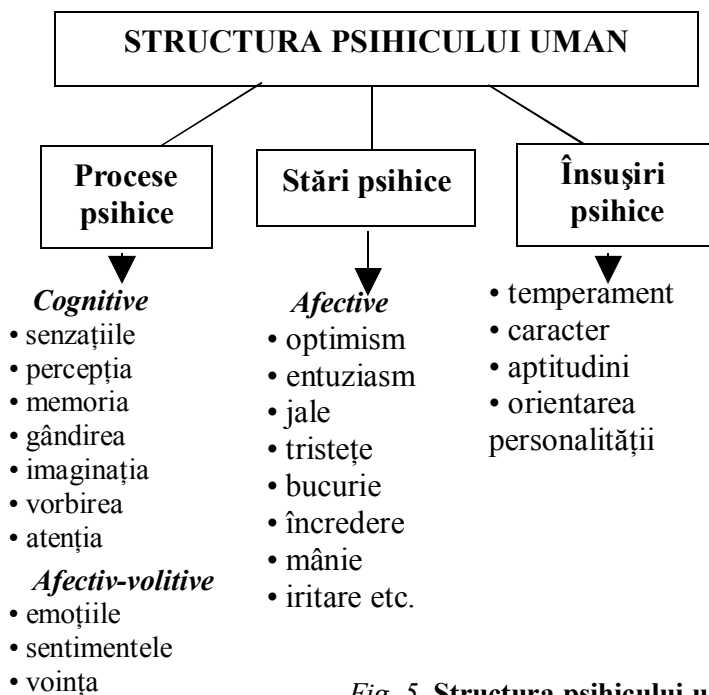

Fig. 5. Structura psihicului uman.

Procesele psihice reprezintă reflectarea dinamică a realității în diferite forme ale fenomenelor psihice.

Stările psihice sunt nivelul relativ stabil al activității psihice concretizat în momentul dat, care se exteriorizează printr-o activitate mai intensă sau mai slabă a personalității.

Însușirile psihice reprezintă niște formații stabile, care asigură un anumit nivel calitativ și cantitativ al activității și conduitei, caracteristic pentru omul respectiv.

Pentru a defini mai complex psihicul, o să recurgem la o definiție numită „tip caracterizare”, care își propune mai întâi inventarierea principalelor caracteristici sau note definitorii ale psihicului, apoi sintetizarea lor într-o formulare concisă.

Pentru a ajunge însă la descoperirea notelor definitorii ale psihicului este necesară respectarea unui anumit demers. Acesta ar consta în *raportarea psihicului la un criteriu exterior lui însuși, în vederea surprinderii propriei identități*.

- Dacă raportăm psihicul la ceea ce în mod obișnuit se numește conexiunea sau interacțiunea universală a lucrurilor, el apare ca fiind un caz particular al acestei conexiuni, o *formă sau o expresie a vieții de relație*.
- Dacă raportarea psihicului se face la materie, la substratul lui material, atunci el va apărea ca un produs (un rezultat) al materiei sau, cum este numit în mod curent, o *funcție a materiei superior organizate (creierul)*.
- Dacă îl raportăm la realitatea înconjurătoare naturală (la lumea obiectelor, lucrurilor și fenomenelor fizice, naturale), el va apărea ca o reproducere în subiectiv a acestei realități obiective.
- Dacă raportăm psihicul la realitatea socială, la lumea oamenilor, atunci el apare ca fiind *condiționat și determinat socio-istoric și socio-cultural*.

Cele patru note definitorii ale psihicului le redăm în *fig. 1*.

Strângerea la un loc a celor patru caracteristici ale psihicului ne-ar putea conduce la o posibilă definiție a acestuia. Așadar, cel mai simplu răspuns la întrebarea: „Ce este psihicul?” ar fi: *Pshicul este o expresie a vieții de relație, un fenomen inseparabil legat de structurile materiale și cuantice, o reproducere în subiectiv a realității naturale obiective, un produs al condiționărilor și determinărilor socio-istorice și socio-culturale*.

Aceste caracteristici sunt deocamdată generale, inexpressive. Însă pe măsură ce vor fi analizate, se vor completa în conținut și vor oferi în final posibilitatea înțelegerii adecvate a naturii și specificului psihicului uman.

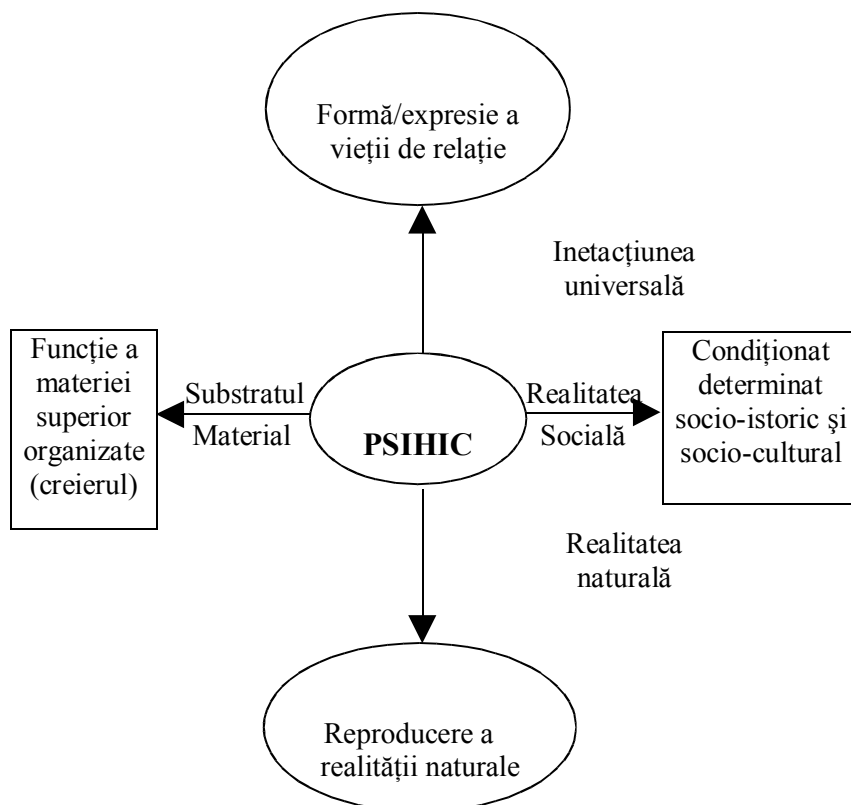

Fig. 6. Notele definatorii ale psihicului.

2.2. Natura contradictorie a psihicului

Dintre cele mai semnificative „perechi” de polarități, sub care este întâlnit psihicul, enumerăm:

- el este *obiectiv și subiectiv*: este obiectiv din punct de vedere ontologic, deci existențial (psihicul unei persoane dintr-o parte a lumii); este subiectiv din punct de vedere gnoseologic, deci din perspectiva cunoașterii (fiecare individ implicându-se în cunoașterea prin însușirile și particularitățile ce-i sunt proprii, specifice); psihicul este obiectiv prin conținutul lui preluat din afară, din realitatea înconjurătoare; el este subiectiv prin forma ideală cu ajutorul căreia obiectivul este transformat în subiectiv;
- psihicul este *material și ideal*: este material prin originea lui, în sensul că apare, se naște din materie și evoluează o dată cu ea, având la bază activitatea materială a creierului; este ideal, spiritual prin natura lui, fiind saturat de un conținut de imagini, idei dobândite în procesul cunoașterii (individuale sau sociale) organizate;
- apare atât în calitate de *proces*, cât și de *produs*: desfășurarea procesuală vizează curgerea de timp (serială, fizică) a fenomenului psihic, succesiunea transformărilor produse în subiectul purtător al psihicului; produsul reprezintă un concentrat, un condensat al caracteristicilor cantitative și calitative ale efectului final, ce se obține în urma interacțiunii subiectului cu obiectul; dacă privim aceste două aspecte în succesiunea lor temporală generală, constatăm că trec unele în altele; ceea ce la un moment dat a fost proces se finalizează la un alt moment dat într-un produs și invers,

ceea ce a fost produs se instituie într-o premisă sau într-o verigă componentă a unui nou proces; pornind de la analiza produsului, putem infera fazele procesului, punctele lui forte sau slabe, chiar erorile comise în desfășurarea lui;

- psihicul este întâlnit atât în stare *latentă* (*ascunsă, interiorizată*), cât și în stare *manifestă* (*exteriorizată*): complexitatea provine nu atât din existența celor două ipostaze ale psihicului, cât din faptul că nu întotdeauna starea latentă (virtuală) coincide cu starea manifestă (reală); dimpotrivă, uneori între ele există o netă contradicție (una gândim și alta spunem; una gândim, una spunem și alta facem); o asemenea situație creează mari dificultăți în interpretarea comportamentului, a relațiilor dintre trăirile psihice și corelatele lor comportamentale (un comportament poate fi cauzat de motive diverse, la fel cum mai multe comportamente pot avea la origine una și aceeași motivație); în astfel de împrejurări plutim în incertitudine, fapt care lezează prestigiul psihologiei;
- psihicul dispune de desfășurări *normale, firești*, dar și de desfășurări *surprinzătoare, patologice* (vise, halucinații, evocări spontane, stări emoționale și ideatice bizare, stranii): la fel ca în cazul anterior, complexitatea psihicului provine nu din existența acestor tipuri de desfășurări, ci din imposibilitatea (uneori) trasării unei limite între normal și patologic; pe un fond normal putem întâlni manifestări mai ciudate, dar aceasta nu înseamnă că persoana este psihopată, la fel cum și pe un fond patologic întâlnim suficiente momente de normalitate și luciditate, fără ca aceasta să însemne că persoana respectivă este normală; iată de ce este necesar să recurgem la o serie de criterii, care să permită diferențierea stărilor normale de cele patologice; cum însă un asemenea fapt este destul de greu de realizat, unii autori propun să se renunțe la delimitarea printr-o graniță fixă, rigidă a stărilor normale de cele anormale ale psihicului, în locul acesteia vorbind de un continuum, de o trecere treptată, gradată de la unele la altele;
- psihicul este atât *determinat*, cât și *determinant*: el este cauzat, provocat, influențat de factori și condiții (naturale și sociale) din afara sau chiar din interiorul lui, dar dispune și de inițiative și acțiuni determinative; el este produs al împrejurărilor, dar și producător de împrejurări;
- psihicul este *dat*, și *liber*: prin el, oamenii sunt pe de o parte încorsetați de deprinderile, stereotipiile și automatizările, ce capătă o dată cu trecerea timpului un caracter rigid, constrângător; pe de altă parte, prin psihic oamenii își propagă forța de inteligență și acțiune, de experiență și voință. La om, psihicul conduce și instrumentează viața, mijlocește depășirea naturii prin cultură.

La toate aceste ipostaze diferite, sub care apare psihicul se adaugă încă un element ce-i subliniază și mai pregnant complexitatea, și anume relația dintre spirit și corp, psihic și creier.

Din cele menționate se desprind ca *definitorii* pentru psihicul uman următoarele *caracteristici*:

- psihicul este un model informațional intern al lumii externe cu rol adaptativ specific;
- apariția lui de înscrie ca un moment de apogeu pe scara evoluției animale;
- psihicul se supune legii generale a dezvoltării, modificându-și de-a lungul timpului (istoric și individual organizarea și funcțiile);
- esența psihicului, care nu posedă nici o proprietate substanțială (greutate, volum, densitate, gust, miros etc.), rămâne de natură ideală, nonsubstanțială; el este o entitate de ordin relațional, comunicațional, informațional.

În legătură cu problema esenței vieții psihice se află chestiunea raportului dintre suflet și creier. Aici se disting trei perspective filosofice:

1. *Poziția interacționistă* spiritul ar fi o substanță cu proprietăți net diferite de cele ale creierului, aflându-se în interacțiune cu acesta. Deși se află în subordine, creierul poate acționa asupra psihicului. După René Descartes, interacțiunea s-ar produce prin intermediul glandei pineale (epifiza); după K. Popper (filosof contemporan), ea ar avea loc prin mijlocirea unor moduli existenți în scoarța cerebrală. De ce K. Popper tinde să

accepte existența spiritului? Fiindcă neurofiziologia actuală nu poate explica (încă) sinteza proceselor nervoase ce face posibilă percepția, voința etc.

2. A doua concepție afirmă de asemenea deosebirea dintre spirit și materie, realități complet diferite, dar care nu interacționează. Situația este de așa natură încât oricărei modificări în spirit îi corespunde o modificare a materiei. De aceea se vorbește de *pararelimism*. Problema este cum s-a asigurat această permanentă potrivire. Unii susțin că intervine voința divină, care a creat totul. Alții consideră că biologii, studiind misterele evoluției materiei vii, vor clarifica și această chestiune.
3. A treia poziție constă în postularea identității, *teoria identității*: nu există decât creierul. Activitatea sa explică fenomenele psihice. Dar activitatea creierului poate fi privită din două puncte de vedere. Când observăm activitatea nervoasă din exterior, vorbim de materie, guvernată de legi. Privită din interiorul fiecăruia din noi, vedem alte aspecte și ne referim la psihic, la spirit.

Dificultatea constă în posibilitatea stabilirii unei legături între cele două aspecte: cum e posibil ca o idee să declanșeze o acțiune, un act exterior, material? Este o problemă de mare complexitate. Ea s-ar putea rezolva dacă s-ar accepta că psihicul este expresia unei proprietăți caracteristice tuturor obiectelor și ființelor din univers: *forma*. Psihicul ar fi forma pe care o îmbracă succesiunea proceselor nervoase din creier. (A. Cosmovici, 1990).

Creierul este un organ material, între multiplele sale procese nervoase se stabilesc numeroase și variate raporturi, ce constituie *imagini*, deci procese psihice.

Psihicul este *imagine, formă* și ca atare intră în lanțul causal al reacțiilor umane. Cu alte cuvinte, psihicul este *informație*. Ceea ce este programul (soft) pentru un calculator este psihicul pentru creier, pentru organism. Spre deosebire de calculatoarele create de om, creierul este un calculator, ce se autoprogramează mereu în funcție de experiență.

Psihicul are un *rol activ, transformator*. Psihicul este un sistem de orientare și reflectare propriu animalelor superioare și omului. Psihicul este produs al adaptării și al activității precum și al funcției sistemului nervos. Instrumentarul său constituie totalitatea fenomenelor și proceselor, prin care se realizează formele cele mai complexe (psihice) de orientare și reflectare și care pot fi cognitive, afective și voliționale.

Aceste fenomene, de natură ideală, subiectivă, diferențiate de fenomenele materiale, obiectuale, sunt denumite *fenomene psihice*.

2.3. Reflectarea psihică. Particularitățile reflectării psihice

Reflectarea este o categorie fundamentală a gnoseologiei, ce se referă la esența raportărilor dintre subiect și obiect, dintre conștiință și lumea externă, la faptul că procesele psihice ale omului, oglindesc, reproduc, într-o formă sau alta, realitatea obiectivă, ele fiind imagini sau idei despre această realitate.

Deși reflectarea este o capacitate generală a ființelor vii (inclusiv a materiei anorganice), *reflectarea psihică* este cea mai înaltă formă, ce a apărut în urma unui proces îndelungat al evoluției, fiind însoțit de forme de organizare, de reacție ale organismului la mediu (iritabilitate, excitabilitate).

Reflectarea este caracteristică materiei în ansamblu. Interacțiunea oricăror corpuri materiale conduce la modificarea lor reciprocă. Acest fenomen se poate observa în domeniul mecanicii, în toate manifestările energiei electrice, în optică etc.

Faptul că psihicul este într-un anumit fel o reflectare accentuează încă o dată legătura lui indisolubilă și unitatea cu materia.

Psihicul nu este altceva decât reflectarea de către creier a mediului înconjurător. De aceea psihicul posedă *conținut* propriu, deci ceea ce reflectă omul în mediul înconjurător.

Reflecția psihică se caracterizează printr-un șir de particularități:

- 1) ea oferă posibilitatea de a reflecta just (*adevărat*) lumea înconjurătoare;

- 2) are loc în procesul activității reflexe a personalității (*reflectarea subiectivă a lumii obiective*);
- 3) se aprofundează și se dezvoltă;
- 4) trece prin individualitate;
- 5) are un caracter mijlocit de anticipare. Aceasta este rezultatul acumulării și vizării experienței.

Reflectarea psihică este un proces activ, cu mai multe etape, care determină conștientizarea comportamentului și a activității. Psihicul devine reglator al comportamentului, atât a omului, cât și a animalelor.

Conținutul reflectării este obiectiv, în schimb forma sa este subiectivă.

Principalele funcții ale psihicului sunt :

- reflectarea;
- reglarea comportamentului și activității.

Sistemul psihic uman este un sistem dinamic, hipercomplex, autoreglabil cu capacitate de autoorganizare, relativ stabil, evolutiv și finalist.

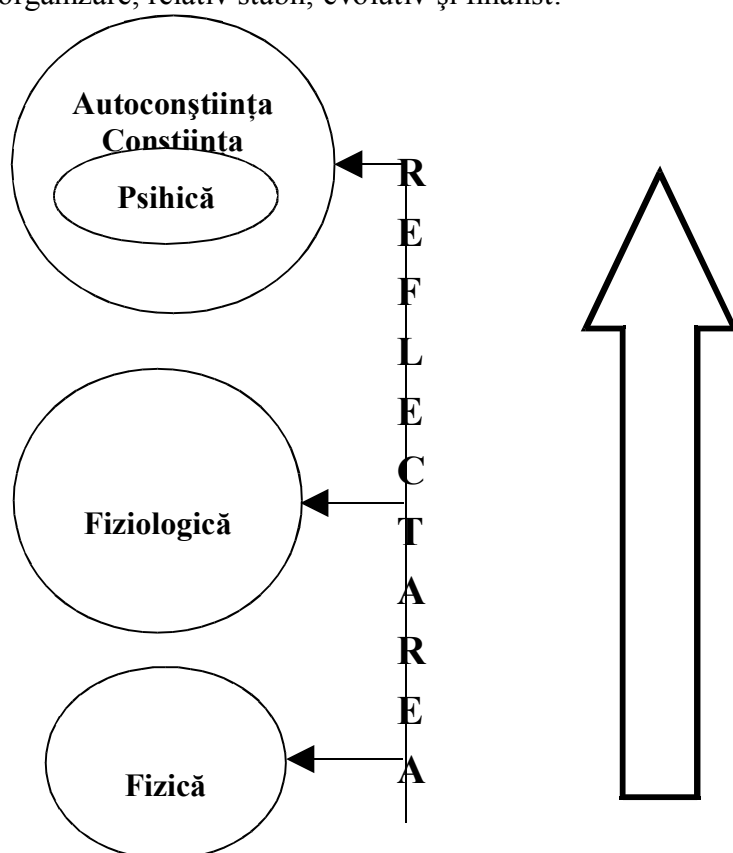

Fig. 7. Sistemul și nivelurile formelor fundamentale de reflectare.

2.4. Evoluția psihicului

Este foarte greu să stabilim anumite etape în dezvoltarea filogenetică a psihicului, deși este cunoscută evoluția speciilor. A.N. Leontiev a încercat să schițeze o schemă a formării psihicului, distingând 4 mari faze:

- a) *stadiul psihicului senzorial elementar;*
- b) *stadiul psihicului perceptiv;*
- c) *stadiul intelectual;*
- d) *stadiul psihicului conștient.*

Dezavantajul acestei clasificări este acela de a include în prima etapă imensa majoritate a speciilor, fiindcă stadiul perceptiv începe abia o dată cu păsările și mamiferele. Sau între o albină și o râmă diferența de comportament este foarte mare. Deocamdată, ne vom servi de punctul de vedere al lui Leontiev.

1. Stadiul psihicului senzorial

Stadiul psihicului senzorial elementar se caracterizează prin faptul că animalul reacționează în raport cu o proprietate din mediul ambiant, însușire caracteristică a unui obiect sau fenomen important pentru el. De pildă, păianjenul nu reacționează în mod deosebit, dacă un obiect îi atinge plasa, dar dacă o atingem cu un diapazon, care vibrează, el se repede asupra lui căutând să-l înșface, ca și cum ar fi o muscă. Deci vibrația pânzei este semnalul declanșator al acțiunii.

A. În acest stadiu predomină reacțiile înăscute, iar experiența individuală joacă un rol mult mai mic decât la speciile mai evaluate. Acum predomină tropismele și instinctele.

Tropismele au fost studiate mult de americanul J. Loeb. E vorba de mișcări simple ale plantelor și ale unor animale inferioare, cărora Loeb le-a dat o explicație mecanicistă, considerându-le rezultatul unor fenomene pur fizico-chimice. La plante găsim *fototropism* (întoarcerea plantelor spre sursa de lumină solară) și *geotropism* (creșterea rădăcinilor în jos). La animale sunt evidente geotropismele, în cazul unor omizi (care se deplasează totdeauna vertical pe pomi), și fototropismele la fluturi, puternic atrași de o lumină strălucitoare, noaptea. După Loeb dacă lumina este în stânga fluturelui, ea acționează asupra retinei, care declanșează automat mușchii ce-l îndreaptă spre stânga, dacă a zburat prea mult spre stânga, lumina din partea dreaptă a retinei pune în mișcare mușchii din partea opusă etc. Acest mecanism nu explică însă o serie de fapte: fluturii nu se lipesc de felinar, ci se învârt în jurul lui, iar dacă se află în mijloc între două felinare nu zboară între ele, ci se orientează numai către unul.

Apoi experiențele făcute cu un mic animal de apă – *Dafnia* – sunt edificatoare. Introdus într-un acvariu și într-un tub îndoit, *Dafnia* se orientează spre lumină, dar acolo, fiind astupat tubul, se întoarce, merge în sens invers luminii și astfel poate scăpa. Acest mers este împotriva tropismului, ce se dovedește a nu fi un act mecanic.

Mai există și acte de *memorie organică*. E vorba de anumite ritmuri vitale. În plajele, ce mărginesc oceanul găsim niște viermi, care ies din nisip când se produce refluxul și intră în nisip atunci când vine fluxul. Puși într-un acvariu, ei continuă multă vreme mișcările lor periodice, deși acum și-au pierdut orice sens.

Apoi sunt *reflexele absolute*, legături constante între anumiți stimuli și anumite reacții. Dar ceea ce caracterizează speciile mai evolute sunt acte foarte complexe numite *instincte*. Ele sunt foarte bine dezvoltate la insecte, dar le întâlnim și la vertebrate, după cum (într-o formă mai puțin conturată) ele sunt prezente și în viața omului.

B. *Un instinct este un sistem de tendințe și acțiuni, identic la toți indivizii dintr-o specie, care se manifestă în mod spontan și într-un grad de perfecțiune destul de mare.*

Asupra acestui mod de reacție, acțiunea mediului nu are decât o influență minimă, deoarece își are originea într-un mecanism gata elaborat, transmis prin ereditate. Prin tendință înțelegem o pornire, un început de mișcare (mișcarea poate să nu fie vizibilă, să fie doar schițată printr-o creștere a tensiunii musculare).

Cele mai spectaculoase instincte le găsim la furnici și albine. Dar ele apar cu claritate și la păsări: clădirea cuibului, migrația etc. La mamifere sunt foarte vizibile instinctele sexuale și cele materne.

Un savant francez, J. Fabre (1823–1915), în lucrarea sa *Amintiri entomologice* și-a exprimat admirația față de instincte, reliefând două aspecte:

- a) *perfecțiunea* instinctului. De exemplu, viespea cu aripi galbene (numită sphex) caută un greier, îl răstoarnă pe spate și îi aplică trei împunsături exact în ganglionii nervoși, ce conduc picioarele, paralizându-l. Apoi îl trage de antene până în fața „vizuinii” sale (o gaură în pământ), inspectează vizuina și împinge apoi greierul în ea. Pe trupul greierului paralizat își depune ouăle. În acest fel larvele vor putea consuma o hrană vie, proaspătă. Fabre subliniază precizia tuturor actelor.
- b) al doilea aspect îl constituie *finalitatea actelor*. Totul se subordonează perfect scopului. La viespe – asigurarea hranei corespunzătoare urmașilor, la albine – păstrarea mierii pentru a avea hrană iarna etc.

Se explică avântul explicațiilor idealiste, în special cele deiste: înțelepciunea lui Dumnezeu, care prevede totul, care a asigurat o ordine prestabilă etc. H. Bergson vorbește despre instinct ca manifestare a „elanului vital”, tendință de organizare a materiei.

Oamenii de știință însă au afirmat, în parte, constatările lui Fabre. Observându-se diferite situații, s-a constatat că uneori viespea nu are succes: greierul fuge și scapă; alții observă cum viespea are ezitări, face tatonări și înțeapă greierul în alte locuri, nu în ganglioni (ceea de n-are mare importanță, fiindcă veninul difuzează în corp și tot apare paralizia); alteori greierul paralizează doar parțial sau, dimpotrivă, e omorât – dar larvele îl consumă și așa.

Mai mult, printre strămoșii acestei viespi se observă multe variații: unii depun ouăle pe prada vie, dar alții adună insecte moarte; în alte cazuri lovesc prada în tot felul și o paralizează imperfect etc. Perfecțiunea instinctului și invariabilitatea sa sunt relative. Astfel, păianjenii nu-și construiesc pânza exact în același mod: unii fac o pânză verticală, alții orizontală, alții nu fac deloc pânză. Chiar aceeași varietate se comportă diferit, când se află în regiuni mult deosebite, ba chiar când se află în aceeași regiune. De altfel, totdeauna păiangenul își adaptează pânza specificului locului unde se află. Celulele stupului construit de albine se deosebesc mult, unele sunt foarte imperfecte. Nu sunt nici două furnicare construite exact la fel. În mod evident, *există o variabilitate* și în actele instinctive.

Și în ce privește *finalitatea* este posibilă o discuție. Desigur, comportamentul instinctiv e util individului și speciei, altfel nu s-ar fi păstrat, indivizii dispărând. Cu toate acestea, se poate observa uneori o pervertire a instinctului, apariția unuia cu efecte negative. Sunt cazuri, printre insecte, când masculii își vânează și consumă propria lor progenitură. Unele furnici își omoară regina și hrănesc cu grijă o femelă străină sau un parazit, care le devorează larvele. În ambele cazuri, furnicarul este condamnat la dispariție.

Așadar, acțiunea instinctelor nu e nici pe departe desăvârșită, ea fiind un rezultat al evoluției speciilor.

C. Ce sunt în esență insectele? I.P. Pavlov nu făcea o diferență între reflexe și instincte. Pare a fi doar o chestiune de complexitate. Ca și reflexul, instinctul este declanșat de anumiți excitanți, externi sau interni. Este o *sensibilizare față de un stimul precis*. K. Lorenz a demonstrat că la unele animale, la păsări și chiar la unele mamifere apare reacția de urmărire, de atașament față de orice obiect mai mare, care se mișcă în preajma lor, în primele ore după ieșirea din ou (sau după naștere). Fenomenul numit *imprinting* (imprimare) a fost observat la puii de rață sau de găină, ce s-au atașat de o cutie pusă în mișcare în apropierea lor (S.A. Barnett). La fel s-a putut observa cazul unui mânz, care nu putea fi despărțit de... un automobil. Iată exemple în care excitantul declanșator este simplu, nu e vorba de o formă anumită ori de o culoare specifică (cum este cazul în alte instincte). Însă un instinct presupune deseori o succesiune de acte foarte complexe. E cazul albinilor, care, potrivit cercetărilor lui K. Von Frisch, atunci când descoperă o zonă cu flori pline de nectar, se întorc la stup și efectuează un dans al cărui viteză și înclinație exprimă distanța și direcția, unde se află plantele respective (M. Beniuc, 1970). În acest fel, lucrătoarele zboară în direcția indicată – ele „înțeleg” acest limbaj instinctiv. Nu e vorba de „raționament”, ci de reacții reflexe la anumite caracteristici ale zborului unei lucrătoare.

Se poate afirma că instinctul constă într-o *succesiune de reflexe*, în care o acțiune pune animalul într-o situație, ce declanșează actul următor. În cazul viespii sphex, vederea greierului declanșează atacarea și răsturnarea lui, agitația acestuia, răsturnat fiind, o stimulează la împungerea lui etc. Dacă modificăm o verigă, viespea devine dezorientată: când după răsturnarea greierului îi tăiem antenele, viespea nu știe ce să facă și-l abandonează (nu îl trage de un picior similar antenei).

De asemenea, o altă specie de viespe își clădește o celulă, în care depozitează nectar, iar când celula s-a completat, atunci o închide, acoperă intrarea. Dacă spargem celula în așa fel încât nectarul se scurge ușor, insecta o va umple la nesfârșit, fără a sesiza neregula.

Această *fixitate* a instinctului îl face să fie deosebit de actele învățate, inteligente. Instinctul s-ar caracteriza ca un act înnăscut, predeterminat, mecanic, fix, rigid, pe când actele inteligente, dimpotrivă, ar fi dobândite în cursul existenței, plastice, adaptate condițiilor variabile ale

mediului. Această opoziție este valabilă numai în linii mari. Cum am observat și mai sus, există o oarecare variabilitate și în ce privește instinctul. Să citim alte câteva fapte. De pildă, viespea sphex, ajungând cu greierul paralizat în fața vizuinii, îl lasă la intrare, intră în adăpostul pregătit, iar după ce constată că totul este neschimbat, se întoarce și introduce prada în înăuntru. Dacă, pe când ea se află în vizuină, noi târâm greierul mai departe, viespea îl caută, îl trage în fața adăpostului și iar se duce să-și facă inspecția; acest act mecanic se poate repeta și de 40 de ori la rând. Pe de altă parte, în alte regiuni, au fost observate viespi sphex, care, după 3–4 repetări mecanice ale inspecției, renunță la ea și introduc imediat greierul în locul de mult pregătit.

Există o *adaptare a instinctului în funcție de condițiile de mediu*. Un stup de albine de la ecuator, unde nu este iarnă, încetează după câteva generații să mai adune miere. O pasăre captivă, chiar dacă are la îndemână tot ce-i trebuie pentru a-și clădi un cuib, totuși nu construiește nimic. Un pui de câine crescut de la naștere pe o podea de ciment, după ce face mereu încercări de a scurma (pentru a-și ascunde surplusul de hrană), de la o vreme renunță și instinctul acesta nu mai apare, chiar dacă este eliberat într-o cutie cu pământ moale.

De asemenea, cântecul păsărilor nu e decât parțial înnăscut: lungimea cântecului, numărul de note este același cu cel al cântecului părinților, dar melodia este în funcție de un model, care poate fi cu totul altul când pasărea a crescut printre alte specii.

De altfel, la speciile superioare, instinctul se perfecționează prin exercițiu: e vorba de „jocul” puilor de pisică ori de câine, prin care indivizii își exersează repezeala, agerimea.

Așadar, nu se poate face o opoziție prea netă între comportamentul instinctiv și cel învățat, mai ales în cazul speciilor evoluate. La acestea, învățarea ocupă un loc din ce în ce mai important și de aceea copilăria e din ce în ce mai lungă (cea mai lungă e la cimpanzeu și, desigur, la om). De altfel, omul are puține instincte și apar doar sub forma unor tendințe: tendințe de apărare (fugă la un zgomot puternic, la un cutremur), tendințe sexuale (care se mărginesc la actul în sine și nu determină nici măcar natura partenerului), iar tendințele maternе (foarte puternice la animale) pot lipsi. Oricum, o cercetătoare (Margaret Mead), vizitând o insulă din Polinezia, a întâlnit o populație primitivă, unde relațiile sociale erau diferite de cele europene: femeile mergeau la vânătoare, la pescuit, iar bărbații se ocupau de gospodărie și de copii. Dându-le copiilor de ocolo diferite jucării, s-a observat că băieții au manifestat interes față de păpuși, pe când fetele au preferat armele sau uneltele în miniatură. Deci nici preferința pentru păpuși nu este legată de instinct, ci este efectul modelului social.

2. Stadiul psihicului perceptiv

După A.N. Leontiev se află în acest stadiu speciile, care sesizează caracteristicile obiectelor în integritatea lor și nu doar aspecte senzorial izolate. Aceasta se traduce în posibilitatea de a distinge un obiect vizat de condițiile, în care se poate ajunge la el. Este o discriminare între obiect și condițiile ambiante. De exemplu, dacă într-un acvariu punem între pește și hrană un paravan de sticlă, acesta poate învăța să-l ocolească. Dacă după aceea scoatem paravanul, peștele nu observă schimbarea și continuă să efectueze un drum ocolit. Un mamifer, pus într-o situație similară, sesizează deosebirea și recurge la calea directă către aliment.

A doua caracteristică o constituie predominarea actelor învățate la aceste specii, instinctele având un rol mai puțin important. De aceea, activitatea lor e mult mai plastică, mai adaptată, ținând cont de condițiile, situațiile concrete, în care ea se desfășoară.

3. Stadiul intelectual

Stadiul intelectual, al gândirii senzorio-motorii, îl găsim numai la maimuțele antropoide. El se caracterizează prin puținătatea încercărilor de a rezolva o problemă și apariția soluției dintr-o dată, pe neașteptate. Faptul a fost evidențiat prin experimentele cu cimpanzei, realizate de W. Kohler. Într-unul din ele, maimuței i se oferă o banană, dar în afara cuștii și la o distanță la care ea nu poate ajunge. În cușcă se află însă și un băț. Cimpanzeul nu face multe încercări, renunță, se învârte prin cușcă; deodată observă bățul, îl înșfacă, trage banana către el și o consumă.

Se observă și un al doilea aspect: caracterul bifazic al acțiunii. Maimuța apucă un băț sau își clădește un postament din lăzi (într-o altă experiență în care banana se află pe tavan) și abia în al doilea moment își poate însuși fructul. De asemenea, odată folosind o astfel de „unealtă” improvizată, animalul reține procedeul și-l folosește imediat în situații asemănătoare.

4. Stadiul psihicului conștient

Stadiul psihicului conștient este ultima treaptă a evoluției, specifică omului. În legătură cu deosebirea dintre om și animal există controverse. Unii, printre care și H. Pieron, susțin că diferențele sunt de ordin pur cantitativ. Alții, printre care A.N. Leontiev, subliniază existența și a unor calitative.

După H. Pieron, cea mai categorică deosebire este cea referitoare la volumul creierului, existând destule asemănări. În ce privește senzațiile, animalele sunt chiar superioare omului. Vulturul, de pildă, are o acuitate vizuală mai bună. Memorie găsim și la furnică: așezăm o tufă în drumul furnicilor ieșind din furnicar și o lăsăm câtva timp. Când o înlăturăm, observăm că furnicile întorcându-se la furnicar sunt dezorientate, când ajung în locul unde fusese tufa peste care trebuiau să treacă.

Cât privește cimpanzeul, el recunoaște omul, care l-a îngrijit (și după doi ani). Expresiile emoționale ale omului le găsim și la cimpanzeu. Am putea vorbi de sentimente estetice și la unele păsări: ele își împodobesc cuibul nupțial cu frunze și flori. Tot așa afecțiunea și fidelitatea extremă a unor câini față de stăpânul lor e privită ca un sentiment religios în germene.

Ierarhia socială se observă la cimpanzei. Șeful merge înainte și este respectat, având prioritate în multe situații. Limbajul este prezentat sub forma țipetelor. La cimpanzei sunt manifestate și unele gesturi semnificative. Dar am amintit de existența unui limbaj (sub forma dansului) la albine.

În fine, observăm și animale folosind unelte: elefantul smulge frunze mari, cu care se apără de muște. Cimpanzeii aruncă cu pietre și își confecționează din fibrele frunzelor tije cu care scot termitile din cotloanele marilor lor construcții.

Ajunși la acest aspect, trebuie totuși să subliniem deosebiri esențiale. Omul modifică mult obiectele din natură pentru a-și confecționa o unealtă și mai ales *o păstrează*, ceea ce nu se întâmplă la nici un animal. Totodată, modul de confecționare și de utilizare a uneltei capătă consacrare socială, fiind *transmis de la o generație la alta*. În felul acesta s-a asigurat progresul uriaș al umanității, întrucât o nouă generație nu este nevoită să inoveze totul de la început, ea profită de experiența înaintașilor.

O altă deosebire netă este utilizarea limbajului independent de context, aspect inexistent în expresiile animale.

Un specific aparte îl constituie apariția gândirii abstracte, datorită căreia pregătirea unei acțiuni poate avea loc în gând, în afara situației prezentate, uneori cu ani înaintea desfășurării acțiunii.

În fine, activitatea omului e subordonată relațiilor sociale. În timpul vânătorii hăitașii gonesc animalele în direcția unde așteaptă cei cu arme. Acțiunea lor ar fi absurdă, dacă n-ar exista convenția cu ceilalți participanți la vânătoare.

Dintre toate aceste caracteristici specifice, două par să fie cele mai importante; *construirea*, inclusiv *păstrarea uneltelor* și *apariția gândirii abstracte*, a conștiinței reflexive. Ele au făcut posibile dominarea și transformarea profundă a mediului.

Tema 3. FORMELE VIETII PSIHICE: CONȘTIINȚA, SUBCONȘTIENTUL ȘI INCONȘTIENTUL

Psihicul nu este omogen, uniform, nediferențiat, linear, dimpotrivă, el există și se manifestă în variate forme. Uneori este mai clar, mai lucid, alteori mai tulbure, mai obscur; în anumite situații ne dăm seama de noi înșine, de trăirile noastre, în altele nu.

Diverse acțiuni sau gânduri, care ne-au captat cândva atenția și efortul încep, o dată cu trecerea timpului, să se realizeze aproape de la sine, fără a mai fi necesară concentrarea asupra lor. Sunt și cazuri când „ceva” din interiorul nostru, pe care nici măcar nu-l bănuiam, iese la suprafață, ne acaparează și ne chinuie existența.

Cu alte cuvinte, psihicul cunoaște o mare diferențiere și neuniformitate existențială și funcțională. Există următoarele *forme ale vieții psihice* (numite și ipostaze ale psihicului): **conștiința, subconștientul și inconștientul.**

3.1. Conștiința

Conștiința este una dintre cele mai importante niveluri de organizare a vieții psihice (nivelul superior de dezvoltare al psihicului). Deci conștiința este structura psihică de suport a vieții interioare și constituie nucleul vieții psihice.

Conștiința poate fi definită ca fiind *total* (psihologia fără inconștient) sau *nimic* (psihologia fără conștiință).

Dintr-un termen esențial la debutul psihologiei științifice, conștiința s-a transformat într-un termen ignorat timp de mai bine de 70 de ani. „Conștiința a fost eliminată din psihologia științifică și a revenit în prim-plan numai în ultimii ani, după șapte decenii de exil” (Baars, 1998).

Este meritul lui Piaget (1974) de a-i fi redat statutul științific de prim rang. Astăzi termenul de „conștiință” și problematica fascinantă a conștiinței fac obiectul predilect al „științelor spiritului”, al psihologiei cognitive și al neuroștiințelor.

Autori precum D.C. Dennet (1991), D. Edelman (1992), O. Flanagan (1992), N. Humphrey (1992), R. Searle (1992), J. Paillard (1994), D. Pinkas (1995), B.J. Baards (1998) etc. au publicat articole și monografii de specialitate dedicate problematicii conștiinței, cu mare audiență nu numai în lumea specialiștilor, ci și în cea a publicului larg. Așadar, conștiința își reia statutul central și fundamental în gândirea și cercetarea psihologică.

Dificultatea definirii conștiinței provine din faptul că ea este pură subiectivitate, din faptul că se manifestă în experiențele personale, nefiind, de regulă, accesibilă altuia. Conștiința este „locul senzațiilor și al percepțiilor noastre, realitatea subiectivă a acestora, materia primă a vieții noastre psihice: ea organizează datele simțurilor, ne situează în timp și spațiu, este cunoașterea a ceea ce însoțește activitatea spiritului” (Sillamy, 1980, vol. I, p.264). Definiția lui Sillamy, deși reușește să surprindă unele elemente esențiale ale naturii și funcțiilor conștiinței, sugerează cu mai mare acuitate întrebarea „Ce înseamnă a fi conștient?”. În vederea clasificării ei argumentate, o scurtă incursiune în istoria psihologiei poate fi instructivă. După opinia psihologilor români, în definirea conștiinței au fost parcurse trei mari etape: prima se înscrie în intervalul de la începuturile psihologiei științifice și până prin anii '30; a doua cuprinde perioada anilor '40-'60; a treia începe cu anii '70 și continuă până în zilele noastre.

Etimologia cuvântului (*con-scientia: con-science; so-znanie*) demonstrează că organizarea conștientă este o *reproducere cu știință*, în care individul dispune de o serie de informații, ce pot fi utilizate în vederea descifrării, înțelegerii și interpretării unui nou obiect, fenomen, eveniment. Sub raport psihologic, omul își *dă seama de* „ceva” anume și îl *reproduce* în subiectivitatea sa sub formă de imagini, noțiuni, impresii. În virtutea experienței anterioare obiectul are un ecou informațional în subiect, în sensul că este conștientizat aproape imediat. Conștiința presupune includerea particularului în general și identificarea generalului în particular.

Conștiința este nivelul psihic superior de reflectare a realității caracteristic doar omului și nu în toate cazurile.

Conștiința este forma cea mai superioară de reflectare psihologică, este rezultatul condițiilor social-istorice de formare a omului în cadrul activității de muncă, care se află permanent în comunicare (cu ajutorul limbajului) cu alți oameni.

În acest sens conștiința este „un produs social”. Omul este unicul dintre ființe, care este capabil de autoanaliză, autocontrol și autoapreciere.

Aptitudinea de a se reflecta pe sine însăși în complexul activității vitale este *aptitudinea de a fi conștient de sine*.

Reflectarea relațiilor sociale de către om se numește *conștiință socială*. Conștiința socială se prezintă sub două forme fundamentale:

- ideologică;
- psihologică.

Frecvent se spune că specificul psihicului uman este apariția conștiinței. Dar există două feluri de conștiință:

- *conștiința implicită* – primitivă, nediferențiată, care există și la animalele superioare;
- *conștiința reflexivă* – conștiința de sine, de „eu”, într-adevăr specific umană.

Conștiința de sine (explicită) e precedată de „sentimentul de sine”, stare confuză, dinaintea momentului, când persoana va judeca, va aprecia modul său de existență. La baza evoluției conștiinței stă formarea treptată a unei scheme corporale și a unei imagini a propriului corp.

Prin sistematizarea reflecțiilor asupra fenomenului de conștiință și a definițiilor diverse date acestuia se pun în evidență, implicit sau explicit, și *funcțiile conștiinței*:

- funcția de semnificare sau de cunoaștere;
- funcția de relație;
- funcția de sinteză;
- funcția de autosupraveghere;
- funcția de adaptare;
- funcția reglatorie (de autoreglaj voluntar);
- funcția informațional-cognitivă;
- funcția de orientare spre scop;
- funcția anticipativ-predictivă;
- funcția creativ-proiectivă;
- funcția finalistă.

Henri Ey (1900–1977) savant francez, teoretician al conștiinței, oferă în două dintre lucrările sale (*Conștiința*, 1963; *Manual de psihiatrie*, 1967, împreună cu Bernard și Brisset) o concepție profundă referitoare la conștiință.

A fi conștient ar fi un atribut distribuit tuturor aspectelor vieții psihice sau doar unora dintre acestea.

Savantul francez propune o definiție complexă a conștiinței, asigurând astfel unitatea și totodată eterogenitatea fenomenelor de conștiință. „A fi conștient înseamnă a trăi particularitatea experienței proprii, transformând-o în universalitatea științei ei. Cu alte cuvinte, conștiința trebuie descrisă ca o structură complexă, ca organizare a vieții de relație a subiectului cu alții și cu lumea.”

Ey demonstrează că „a fi conștient înseamnă a dispune de un model personal al lumii”. Așadar, individul își încorporează un model al lumii în care sunt incluse propriile sale experiențe și de care el dispune, în mod liber, ca persoană.

În sfârșit, fiind consecvenți ai unui punct de vedere mai vechi exprimat într-un manual de psihologie (1976), este preferabil să definim conștiința ca „o formă supremă de organizare psihică, prin care se realizează integrarea activ-subiectivă a tuturor fenomenelor vieții psihice și care facilitează raportarea / adaptarea continuă a individului la mediul natural și social”.

Prin această definiție cercetătorii au dorit să specifice că sfera conștiinței nu se suprapune peste sfera psihicului; conștiința este doar „o parte” a psihicului, desigur, cea mai importantă.

În al doilea rând, a fost subliniată *funcția generală a conștiinței* (integrarea activ-subiectivă), în fine, precizăm finalitatea conștiinței (adaptarea la mediu). Printr-o asemenea formulare s-a realizat un acord cu unele puncte de vedere foarte recente.

3.2. Subconștientul

Poziția subconștientului în psihologie este destul de imprecisă. Termenul a apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX, căpătând diferite denumiri. Astfel, el a fost considerat când o *postconștiință*, când o *preconștiință*. Unii autori l-au denumit chiar „*inconștient normal*”. În prezent, există tendința de a-l defini prin opoziție cu conștiința, spunându-ni-se mai degrabă ce nu este decât ce este. *Grand dictionnaire de la psychologie* (1994, p.760) definește subconștientul ca fiind „*ansamblul stărilor psihice, de care subiectul nu este conștient, dar care influențează comportamentul său.*”

Tot de acolo aflăm că conștientul reprezintă un conținut de gândire „mai puțin conștient,” aflat la limita accesibilității în spirit, la limita stabilității în conștiință. Termenul, în opinia autorului citat, este în momentul de față abandonat. Reber, în schimb, apropie subconștientul de inconștient. El afirmă că în anumite circumstanțe termenul de subconștient este sinonim cu cel de inconștient.

În aceste condiții, o serie de clarificări sunt absolut necesare. Noțiunea de subconștient, sub o formă sau alta, cu o denumire sau alta, se păstrează și este utilizată în psihologie. Unii autori o includ chiar în titlurile cărților lor. De exemplu, Ion Biberi a publicat în a. 1938 o lucrare intitulată *Funcțiile creatoare ale subconștientului*, iar în a. 1970 – o alta, cu titlul *Visul și structurile subconștientului*.

Conservarea noțiunii de subconștient în psihologie este firească, deoarece subconștientul reprezintă una dintre ipostazele importante ale psihicului, care nu poate fi nici ignorată, nici redusă sau identificată cu alte ipostaze ale acestuia. Subconștientul dispune nu numai de conținuturi specifice, ci și de mecanisme și finalități proprii.

Subconștientul se referă la structurile abisale ale personalității („psihologia adâncimilor”). Pentru psihanalisti, subconștientul este parte a psihicului, care tinde să revină în conștiință și presează în mod continuu asupra conștiinței omului. Este o zonă abisală (profundă) limitată, în care nu se posedă o conștiință clară.

Sigmund Freud și neofreudiștii consideră subconștientul ca fiind:

- 1) deschis și orientat spre conștiință;
- 2) presupune o oarecare transparență, putând fi considerat o conștiință latentă;
- 3) este un ansamblu de servo-mecanisme și implicații nemijlocite ale conștientului, rezervă de informații și operații din care se constituie faptele de conștiință.

Trăsăturile definitorii sunt: proximitatea față de conștiință și compatibilizarea cu aceasta.

Înțelegerea conținutului specific, mecanismelor și finalităților proprii subconștientului nu au fost realizate dintr-o dată, ci a parcurs o serie de etape. Într-o *primă etapă*, cei mai mulți autori concep subconștientul ca pe o formațiune sau un nivel psihic, ce cuprinde actele foste cândva conștiente, dar care în prezent se desfășoară în afara controlului conștient.

El este rezervorul unde se conservă amintirile, automatismele, deprinderile, ticurile, montajele intelectuale sau perceptiv stereotipizate, deci toate actele, ce au trecut cândva prin filtrul conștiinței, s-au realizat cu efort, dar care se află într-o stare latentă, de virtualitate psihică, putând însă să redevină oricând active, să pășească pragul conștiinței.

Această accepție transpare din cele mai multe definiții care i s-au dat. Astfel, Th. Ribot a definit *subconștientul* drept o „conștiință stinsă”. Lăsând la o parte faptul că o conștiință stinsă n-ar avea nici un fel de rol în viața psihică a individului (poate mai degrabă ar fi trebuit să fie considerat o „conștiință adormită”, capabilă oricând, în funcție de împrejurări și de solicitări, să se trezească), se remarcă definirea subconștientului pornind de la conștiință.

Și în viziunea altor autori, cum ar fi de pildă Janet și Pierce, subconștientul apare ca un fel de conștiință inferioară, ce coexistă cu cea centrală.

„O parte mai mult sau mai puțin considerabilă a acestor reacții continuă să rămână închisă în forma inferioară. Acestea sunt actele subconștiente.

S-a acreditat și ideea că, deși *amplasat între conștient și inconștient*, subconștientul este orientat mai mult spre conștiință. El nu este total obscur, ci presupune un anumit grad de transparență, putând fi considerat, de aceea, o „conștiință implicită”.

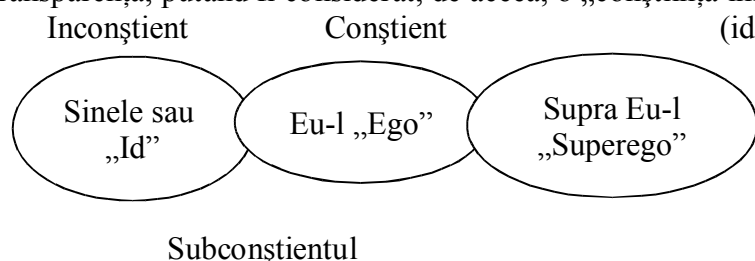

Fig. 8. Reprezentarea schematică a psihicului uman (după Henri Ey).

În a doua etapă a fost conștientizat nu numai caracterul limitat al definirii subconștientului, ci s-a trecut la elaborarea unei noi concepții.

Meritul cel mai mare îi revine lui Henri Wallon, care a formulat încă din a. 1924 o serie de idei extrem de interesante cu privire la subconștient. Subconștientul este definit de Henri Wallon (1924) ca o „cerebrație latentă”, ce are loc „sub simplicitatea aparentă a percepțiilor”.

În afară de surprinderea și sublinierea caracterului dinamic al subconștientului, se conturează mai pregnant ideea existenței lui ca nivel de sine stătător, distinct atât de conștient, cât și de inconștient.

Acest punct de vedere, o dată câștigat, permitea concentrarea asupra caracteristicilor subconștientului, pe funcțiile lui specifice, care să-l diferențieze și să-l individualizeze în raport cu celelalte două ipostaze ale psihicului.

Principalele trăsături ale subconștientului apar din amplasarea lui topografică între conștient și inconștient. Acestea sunt:

- *latența și potențialitatea* (conținuturile subconștientului se mențin într-o stare latentă până când vor fi reactivate și disponibilizate de către conștiință);
- *coexistența cu conștiința* (de obicei, conținuturile subconștientului sunt o altă expresie a conținuturilor conștiinței, poate mai concentrată, mai condensată, ele neintrând în conflict cu conținuturile conștiinței, ci coexistând cu acestea);
- *facilitatea, servirea conștiinței* (subconștientul se pune în slujba conștiinței, devine un fel de „servitor” al ei);
- *filtrarea și medierea* conținuturilor, care trec dintr-un nivel în altul (conținuturile conștiinței nu trec direct în inconștient, ci „se opresc” pentru perioade de timp mai scurte sau mai lungi în subconștient, la fel petrecându-se lucrurile și cu conținuturile inconștientului, care mai întâi tranzitează subconștientul și abia apoi pătrund în conștiință).

Toate aceste particularități ale subconștientului au fost bine sintetizate de Paul Popescu-Neveanu, care vorbea de *proximitatea subconștientului față de conștiință* și de compatibilitatea cu ea. Aceasta demonstrează că, deși se amplasează între conștient și inconștient, subconștientul este mai *aproape* de conștient, iar conținuturile lui sunt mai *asemănătoare* cu cele ale conștientului decât cu cele ale inconștientului.

Subconștientul este considerat din această perspectivă un *servo-mecanism al conștiinței*, o ipostază a psihicului aflată în slujba conștiinței, o rezervă de informații și operații din care se constituie, uneori, faptele de conștiință, aceasta din urmă avându-și totuși izvorul în afara ei, în realitatea materială și socială înconjurătoare. Această idee apare și la alți autori. „Subconștientul conține ceea ce nu se află în centrul atenției, dar care poate avea efecte asupra conștiinței” (Atkinson et al., 1993).

În fine, subconștientul nu este un simplu dublet al conștientului, ci dispune de o fizionomie proprie, de conținuturi și legități de funcționare bine individualizate.

3.3. Inconștientul

Inconștientul constituie cel mai controversat nivel de organizare a vieții psihice, în legătură cu care pozițiile de negare sunt de afirmare abundă în literatura de specialitate. Discuțiile cu privire la accepțiile noțiunii, la natura psihică a inconștientului, la rolul lui în existența umană sunt atât de numeroase, prolix și contradictorii, încât creează un tablou deconcertant referitor la inconștient.

Se afirmă chiar că psihologia a renunțat să mai plaseze în centrul preocupărilor sale teoretice și practice noțiunea de conștiință, în favoarea celei de inconștient. Chiar dacă inconștientul a captat în ultima vreme într-o mai mare măsură atenția psihologilor, nu se poate susține fără a greși că ei au încetat să se mai preocupe de studiul conștiinței. Vom încerca să analizăm câteva dintre problemele mai importante ale inconștientului ca ipostază a psihicului.

Există un număr destul de mare de fenomene și reacții psihice, care intervin în activitatea noastră, fără a ne da seama de prezența lor. Ansamblul lor, ca și al posibilităților de acțiune existente, neactualizate îl denumim, în mod obișnuit, *inconștient*.

Astăzi includem în inconștient mai întâi tot bagajul de cunoștințe, imagini, idei achiziționate și care nu ne sunt utile în prezent. Ele rămân într-o stare de *latență*; unele vor fi actualizate frecvent, altele poate niciodată. Apoi găsim toată rezerva de acte automate, priceperi și deprinderi, care nu sunt necesare pentru moment (știu să dansez, dar nu e cazul etc.). Ele intervin când o cere situația prezentă.

Tot inconștiente sunt unele percepții *obscure* (sub pragul, la care devin conștiente), dar influențând comportamentul (mulți excitanți condiționați pot rămâne în afara conștiinței).

În fine, afectivitatea este în mare măsură inconștientă: scopuri, dorințe, sentimente, care n-au legătură cu momentul prezent.

În ce privește sentimentele, chiar când sunt actualizate, când intervin în conduită, ele nu sunt conștiente în întregime lor (îmi dau seama că țin la tatăl meu, dar nu știu ce sacrificii aș fi în stare să fac pentru a-l ști mulțumit.)

Psihologul japonez Tanenari Chiba (1884–1972) susținea că funcțiile conștiente și inconștiente ale vieții psihice nu diferă fundamental, ele fiind guvernate de legi, ce dispun de aceeași natură.

Conștiința și inconștientul au aceeași orientare și conținuturi de aceeași natură. Identificarea celor două niveluri de organizare a vieții psihice echivalează practic cu negarea specificului ambelor.

Aceste obstacole epistemologice au frânat constituirea și evoluția concepțiilor asupra inconștientului.

Afirmarea inconștientului se sprijină, în principal, pe concepția lui Sigmund Freud, medic-psihiatru vienez (părintele psihanalizei), care, deși nu a introdus noțiunea respectivă în psihologie, a elaborat o concepție structurată cu privire la conținutul și rolul inconștientului în viața psihică a individului, furnizând chiar și o metodă de sondare și asanare a lui.

Teoria inconștientului a fost multă vreme dominată de concepția lui S. Freud, acesta are meritul incontestabil de a fi subliniat rolul important al inconștientului, dar a ajuns la mari exagerări și unilateralitate.

În ultima sa teorie asupra structurii psihicului, el a descris trei instanțe.

1. *Sinele* („*id*”) – care ar fi principalul sediu al inconștientului, imaginat ca un rezervor unde „clocotesc” dorințele noastre, instinctele. Freud a caracterizat două instincte esențiale:

– *instinctul vieții* – tendința spre plăcere („*Libido*”), pe care mereu a identificat-o cu tendințele sexuale;

– *instinctul morții* – („*Thanatos*”), tendința spre distrugere.

Ambele instincte încearcă mereu să treacă la acțiune, dar sunt ținute în frâu de a doua instanță;

2. *Supraeul* „*superego*” – acesta este alcătuit din normele, imperativele morale, din idealul eului. El se formează datorită intervenției părinților, care înfrânează tendințele copiilor neconforme cu moralitatea;

3. *Eul* („*ego*”) – principalul sediu al conștiinței. El ține cont de dorințele prezente în „sine”, de interdicțiile supraeului, căutând un compromis între ele, în funcție de realitate. Acest *compromis* obligă eul să alungă în inconștient (sinele) toate tendințele, aspirațiile, care nu se pot realiza (fenomen numit de Freud „*refulare*”).

Concepția lui Freud are o bază reală: există mereu conflicte între dorințele noastre și obligațiile morale *Eul*, în funcție de conștiința morală și de realitate, caută mereu o soluție optimă. Dar Freud susține o supremație a sinelui, a forțelor inconștiente.

Investigațiile și cercetările directe asupra inconștientului au fost precedate de „lansarea” filosofică a noțiunii respective de către marii metafizicieni germani din epoca postkantiană (Schelling, Hegel, Schopenhauer). „Filosofia inconștientului” (mai cunoscută este cea a lui Hartman) a creat o ambianță favorabilă recunoașterii inconștientului. De asemenea, cercetările experimentale efectuate după a. 1880 de școala de la Salpetriere (Charcot) sau de cea de la Nancy (Bernheim) au constituit solul fertil în care și-a înfipt rădăcinile, mai târziu, psihanaliza centrată pe „psihologia profunzimilor” și pe găsirea unui conținut specific noțiunii de inconștient.

Din „filosofia inconștientului” două idei prezintă interes: una dintre ele consideră că prin natura sa inconștientul este irațional, cealaltă vede în inconștient o adevărată forță, ce guvernează întreaga viață a individului. Prima idee se conturează cel mai bine în opera lui Arthur Schopenhauer (1788–1860), în lucrarea *Lumea ca voință și reprezentare* (1819). Pentru filosoful german voința reprezintă o forță irațională și activă, omul însuși fiind o voință fără conștiință. Intellectul uman se află în serviciul voinței. „Voința este profesorul, iar intelectul servitorul” (după Schopenhauer).

Acest mod de a concepe inconștientul va contamina multe concepții psihologice elaborate ulterior. Cea de-a doua idee va avea însă o mai mare răspândire. Carl-Gustav Carus (*Vorlesungen über Psychologie*, 1831) consideră că „viața psihică conștientă își are cheia în regiunea inconștientului”. Pentru E. von Hartman (1842–1906) (*Philosophie de l'Inconștient*, a. 1869), atât viața organică, cât și cea spirituală (psihică) sunt dominate de inconștient. În opinia lui Hartman, inconștientul este prezent în percepții, în formularea conceptelor, în raționamente; el guvernează sentimentele; în el își au sursa descoperirile geniale. Mulți alți filosofi au avut contribuții remarcabile la fundamentarea filosofică a inconștientului. Kant folosea expresia „reprezentări întunecate” pentru a desemna inconștientul. Fichte vorbea despre „intuirea fără conștiință a lucrurilor”, Schelling despre „inconștientul etern” ca temei absolut al conștiinței, Nietzsche, în prelungirea moralistilor francezi, despre „impuritățile spiritului”. Informațiile pertinente cu privire la fundamentarea filosofică a inconștientului găsim într-o lucrare semnată de V.D. Zamfirescu (1998).

Primele rezultate ale cercetărilor medicale făcute în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea asupra isteriei, hipnotismului, somnambulismului și disocierii personalității au conturat mult mai bine premisele unei psihologii a inconștientului. Binet și Janet, elevii lui Charcot, psihiatrul american Morton Prince (1854–1929), care a studiat la Nancy, vedeau în inconștient reversul conștiinței, incapabilă de a sintetiza ansamblul vieții psihice, unele fenomene scăpându-i de sub focarul analizei. Inconștientul apărea în viziunea acestor autori mai degrabă ca o slăbiciune a Eului și a conștiinței, ca o deficiență psihologică, în sfârșit, ca un automatism psihic. Oricum, rolul inconștientului nu mai putea fi negat, din moment ce începuseră a se aduce probe experimentale sau cvasiexperimentale în sprijinul existenței lui.

Freud va fi însă cel, care va da o definiție și o fundamentare științifică inconștientului. Inspirat și influențat de ideile filosofilor, psihologilor și psihopatologilor dinaintea lui, Freud a propus o asemenea concepție despre inconștient.

Fără a intra în amănunte, considerăm că principalele merite ale lui Freud în investigarea inconștientului sunt: descoperirea unui *inconștient dinamic, conflictual și tensional*, corelativ procesului refulării; trecerea de la interpretarea inconștientului ca *substantiv*, ce desemnează faptele mintale refulate la interpretarea lui ca *adjectiv*, ca o calitate psihică, ceea ce înseamnă că proprietatea „calitatea” de a fi inconștiente o au nu numai amintirile, ci și mecanismele de refulare sau ceea ce pornește de la Supraeu; multiplicarea zonelor, ce se sustrag conștiinței, considerarea inconștientului ca fiind profund, abisal, și nu doar un simplu „automatism psihic”, cum apărea el la Janet.

În jurul concepției lui Freud asupra inconștientului s-a păstrat multă vreme o tăcere aproape jenantă. Austriecii Bleuler (1857–1939) și Jung (asistentul său), ungarul Sandor Ferenczi (1873–1933), englezul Alfred Ernest Jones (1879–1958) încep să utilizeze metodele lui Freud. În a. 1910 a luat ființă Asociația Psihanalitică Internațională, al cărei președinte a fost ales Jung, asociație, care va reuni primii freudieni (Alfred Adler, Otto Rank, Theodor Reik etc.). Totodată, încep să se contureze și primele disidențe, ceea ce face ca cercetările asupra inconștientului să intre într-o nouă etapă, pe care am putea-o denumi postfreudiană. Pentru Adler, psihismul inconștient este determinat de voința de putere și de sentimentul de inferioritate, acestea fiind mecanismele compensatoare fie ale unor deficiențe fizice, fie ale inferiorității reale sau presupuse ale Eului.

Omul dispune de o tendință importantă de superioritate, astfel încât dezvoltarea lui psihică se datorează luptei, ce are loc la nivel inconștient între o tendință negativă (sentimentul de inferioritate) și o tendință pozitivă (sentimentul de superioritate), aceasta din urmă fiind orientată spre compensare. În concepția lui Adler, compensarea joacă același rol, pe care îl avea refularea la Freud, numai că Adler cade în aceeași greșală săvârșită și de Freud: *absolutizarea acestui mecanism*.

Mulți alți autori (Melanie Klein, Anna Freud, Daniel Zagache, Jacques Lacan etc.) au adus contribuții importante la teoria inconștientului, făcând din psihanaliză, așa cum se exprima un exeget francez, un umanism, punând bazele unei morale și unui comportament nou.

Françoise Dolto, fondatoarea psihanalizei copilului în Franța, propune o tratare a inconștientului dintr-o perspectivă foarte extinsă (*Inconscient et destins, 1988*).

Mai recent, în Franța a început să prindă contur *o psihologie socială clinică* de inspirație psihanalitică.

Două dintre lucrările unor autori, ce aparțin acestei noi orientări, au apărut și în traducere românească (Barus-Michel, Giust-Desprairies și Ridet, 1998; Sirota, 1998). Adrian Neculau, inițiatorul traducerii acestor lucrări în limba română, scrie în prefața primei lucrări citate: „Psihologia socială clinică se simte bine în vecinătatea psihanalizei. Utilizează multe dintre conceptele acesteia, metodele sale de investigație, are predilecții pentru problematica acesteia. Inconștientul, fantezmele, comportamentele defensive, ca și cele ofensive sunt tărâmul lor comun” (Neculau, 1998). Expansiunea problematicii inconștientului, în linii generale, și a psihanalizei, în particular, până și în psihologia socială clinică, justifică poate cel mai elocvent „triumfurile psihanalizei”.

Totuși, prin diversitatea lor, cercetările psihanalitice exprimă dificultatea conceperii într-o manieră unitară a inconștientului.

Unii autori, printre care se numără însuși Freud, au definit inconștientul într-o *manieră restrictivă și exclusivistă*, considerându-l doar rezervorul tendințelor înfrânate, înăbușite, refulate, frustrate. Inconștientul este cel care explică lapsusurile, pseudoamneziile, actele ratate, visele etc.

Alți autori definesc inconștientul într-o *manieră negativă*, insistând mai mult asupra rolului său în ansamblul vieții psihice. În viziunea acestor autori inconștientul apare ca haos, ca irațional, învolburare de pulsiuni oarbe, ce nu cunosc nici o organizare, cu efecte dezorganizatorice și inhibitive asupra vieții psihice, ca ținând chiar de patologia mintală.

Psihologia contemporană definește inconștientul într-o *manieră extensivă și pozitivă*, ca fiind o formațiune psihică, ce cuprinde tendințele ascunse, conflictele emoționale generate de resorturile intime ale personalității. „Inconștientul nu trebuie conceput ca un receptacol de amintiri, ca un refulat oarecare, ci ca o structură asimilatoare, o schemă dinamică deschisă lumii,

organizând elementele primite (biologice, sociale, culturale), modelându-le, integrându-le în psihic și dând un sens ființelor și lucrurilor” (Sillamy, 1980).

- Din faptul că inconștientul are o funcționalitate mai puțin previzibilă, o desfășurare mai haotică, nu trebuie să deducem că el ar fi lipsit de ordine, de orice rânduială. El nu este lipsit de organizare, ci dispune de un alter ego, el neagă ordinea impusă de conștiință, dar aceasta nu înseamnă dezordine, ci faptul că aduce o altă ordine, adică ordinea propriei sale subiectivități.
- Din faptul că inconștientul se manifestă impulsiv sau spontan nu trebuie să se tragă concluzia că structurile sale nu sunt suficient de bine conturate.

Ei, de exemplu, consideră că principalele „structuri” ale conștientului sunt:

- sistemul neurovegetativ sau autonom cu funcțiile sale (respirație, circulație, digestie etc.);
- automatismele psihologice sau „inconștientul subliminal” exprimat de organizarea normală a câmpului conștiinței;
- baza inconștientă a persoanei, care conține stadii arhaice. Așadar, experiența psihosomatică inconștientă, infrastructura câmpului conștiinței și formele primitive ale existenței persoanei sunt sisteme de forțe, care constituie inconștientul.

Deși structurile sale sunt mai simple decât cele ale conștiinței, inconștientul îndeplinește următoarele roluri:

- *rol de energizare și dinamizare a întregii vieții psihice a individului;*
- *rol de facilitare a procesului creator,* contribuind la realizarea unor combinații și recombinații spontane;
- *rol de asigurare a unității Eului,* prin faptul că este principalul depozitar al programelor informaționale și al tensiunilor motivaționale pe baza cărora, prin organizare specifică, se emancipează conștiința.

Inconștientul face parte integrantă din ființa umană, nelăsând-o neinfluențată în nici una din ipostazele sale existențiale normale sau patologice.

Faptul că inconștientul este diferit în manifestările sale nu putea să scape celor, care s-au ocupat cu abordarea lui. Așa încât foarte curând a început să se vorbească nu de inconștient în linii generale, ci de variate tipuri sau moduri de inconștient. Însuși Freud deosebea trei *tipuri de inconștient*:

- unul *latent* sau *preconștient*, care cuprinde stările psihice susceptibile de a deveni conștiente;
- altul format din *faptele psihice refulate*;
- al treilea, constituind partea cea mai *importantă a eului ideal*.

Dwelshauvers prezenta în lucrarea sa *L'inconscient*, apărută în a. 1919, o multitudine de tipuri de inconștient. Ralea, care s-a referit în a. 1926 la clasificarea lui Dwelshauvers, le-a redus la două forme fundamentale:

- inconștientul *funcțional*, cu subdiviziunea în inconștientul *fiziologic* și inconștientul *psihic*;
- inconștientul *adaptiv*, tot cu două subdiviziuni: inconștientul *automatic* și inconștientul *afectiv*.

Pavelcu, în lucrarea sa din a. 1941, utilizând criteriul dimensiunilor vieții spirituale (verticală, orizontală, longitudinală), deosebea trei forme ale inconștientului, și anume: inconștientul *abisal*; inconștientul *periferic*; inconștientul *temporal* (Pavelcu, 1982). Nu ne mai referim și la alte clasificări, ci specificăm doar faptul că diferențierile dintre tipurile sau modurile de inconștient provin din felul, în care este rezolvată problema naturii inconștientului și cea a rolului acestuia în viața psihică.

În cursul noilor orientări psihologice se disting doar trei tipuri de inconștient: inconștientul *cerebral*; inconștientul *colectiv*; inconștientul *cognitiv*, ele revenind în actualitate.

Constatări concluzive

În dinamica vitală a conștientului principalul sistem de referință rămâne conștiința, deoarece prin intermediul ei omul reproduce în mod adecvat realitatea, așa cum este ea, și numai în virtutea acestui fapt el își poate conduce și regla corespunzător conduita. Este necesar să consemnăm, susținea Ei, „subordonarea organică a inconștientului față de conștient” (Ey, 1983), deoarece numai în felul acesta vom ajunge în posesia conștiinței morale și vom evita pierderea libertății adusă de dezorganizarea ființei conștiente o dată cu maladiile mintale. Conștiința se implică în însăși realizarea destinului uman, acesta din urmă nefiind altceva decât „conștiința acțiunii și a scopurilor” sau „conștiința personalității întregită în dimensiunea ei temporară” (Pavelcu, 1982).

Conștiința superioară a conduitei sale îi oferă omului posibilitatea de a se conduce în viață.